

DEÁK ÁGNES

Társadalmi ellenállási stratégiák Magyarországon az abszolutista kormányzat ellen 1851–1852-ben

1849 nyarán az egyesült császári és cári haderő katonai erővel leverte a magyar szabadságharcot, és hozzákezdtek a birodalmi centralizációt célként kitűző, 1851 augusztusáig, az 1849. március 4-i oktrojált alkotmány felfüggesztéséig még formailag alkotmányos, de gyakorlatát tekintve kezdettől fogva abszolutisztikus kormányzati rendszer kiépítéséhez. Megkezdődött az önálló magyar államszervek megszüntetése, illetve átalakítása, az új egységes birodalmi igazgatás intézményeinek kiépítése Magyarországon is. A magyar társadalomnak az ostromállapot, a bosszú mellett a megfélemlítés célját is szolgáló kivégzések, a régről már jól ismert besúgó hálózat, az újonnan létrehozott csendőrség, az 1840-es évektől szabadabb sajtó- és könyvkiadási viszonyok újra szigorodása közepette kellett társadalmi és politikai magatartásformáit kialakítania. A mindenekelőtt eldöntendő dilemma az új kormányzati rendszerrel való kollaboráció vagy az azzal való szembenállás stratégiája közötti választás volt. Jól tudjuk, a társadalom az ellenállás útját választotta, ennek elméleti megalapozását adta Deák Ferenc „a lemondás nélküli hallgatás” programjával, hiszen csak az veszett el, amiről maga a nemzet is lemondott.¹ Természetesen voltak szép számmal a kollaboráció útjára lépők is, az 1850-es éveket a nemzeti hősiesség pátoszával megnesesítő passzív ellenállás mítosz és valóság keveréke volt, mint minden szimbolikussá váló társadalmi magatartásforma, mely társadalmi normákat és követendő mintákat kíván képviselni. Az azonban bizonyos, hogy nem beszélhetünk az abszolutista rendszer társadalmi-politikai konszolidációjáról, hiszen az évtized végén Ausztria külpolitikai pozíciójának látványos megrendülése azonnal belpolitikai válsághelyzetet teremtett, s ez jól mutatja, mennyire nem sikerült a kormányzatnak az 1850-es években társadalmi támogatottságot kiépítenie, milyen törékeny alapokon nyugodtak intézményei. Elfogadhatjuk a kortársak értékelését, mely szerint ezt az évtizedet a kormányzattal szembeni ellenállás egész társadalmat átszövő, nagyon sok színű szövedéke jellemezte.

Jól ismerünk a korból egyes személyiségeket, akik fegyverrel vagy a politikai szervezkedés eszközeivel léptek fel, Makk Józseftől kezdve az 1853-ban Ferenc József ellen merényletet megkísérlő Libényi Jánosig. Forrásaink arra is rávilágítanak, hogy bár e szervezkedések elszigetelt egyének vagy viszonylag kis csoportok tevékenységére épültek, széles rétegek csendes egyetértésével találkoztak. A Ferenc József elleni merénylet után például az uralkodó megmeneküléséért hálaadó Te Deumokat tartottak a birodalom szinte minden pontján, s a községi előjáróságok sietve küldték a hódoló feliratokat az uralkodóhoz, mégis vaskos aktákat tettek ki azok a birodalom ugyancsak minden részéről érkező rendőrségi jelentések, melyek szerint a lakosság egy része épp a merénylet sikertelensége miatt sajnálkozott. Ahogy azt egy óbecsei vendéglős kijelentette, ő bizony jobban eltalálta volna a császárt Libényi helyében, „s akkor a császár nem adna el több dohányt, s nem kellene ma sem ezt a rossz dohányt szívni. Ha leszűrták volna a császárt, minden másképp történt volna, mivel már minden elő volt készítve, s mindenki felkelt volna.”²

A korszak emlékiratirodalmából jól ismerjük a másik pólust, a Deák Ferenc programjának tekintett passzív ellenállás stratégiáját, a vidéki birtokos nemesség visszavonulását birtokaira, a családi élet és a legszűkebb baráti kör zárt társasági élete felé

fordulást, az ennek nyomán jelentkező távlatvesztést, az anyagi terheket, nihilizmust. A passzív ellenállás azonban szinte kizárólag csak a reformkorban a liberális nemzeti mozgalom vezető pozícióit kezükben tartó vagyonos birtokos nemesség számára lehetett követhető magatartásforma. A kormányzattal való szembenállás azonban – éppen a reformkori és 1848–49-es politikai küzdelmek eredményeképpen megteremtett új, polgári típusú politikai társadalom létezése folytán – nem volt többé kizárólag a nemzeti társadalom ügye.

Az ezzel a korszakkal foglalkozó szakirodalom, mindenekelőtt az igen tekintélyes memoire-irodalomra s a jóval kevesebb korabeli naplóra támaszkodva, részben már felvázolta ennek az ellenállásnak a sokszínű formáit és egyes eseteit a bálakon a katonatisztekkel való táncot megtagadó hölgyektől kezdve a Kossuth nevével átszellemülten éljenző céhlegényekig.³ A kort jellemző jól szervezett titkosrendőri szervezetnek meglehetne az az előnye, hogy a rendszer által gyártott jelentések segítségével bepillantathatnánk a kor emberének legintimebb megnyilatkozásaiba is. Ám az 1850–60-as évek fordulóján végrehajtott tudatos iratmegsemmisítés s egy a bécsi igazságügyi palotát sújtó későbbi tűzvész eredményeképpen a titkosrendőrség neoabszolutizmuskori anyagának túlnyomó része megsemmisült. Szerencsés véletlen folytán azonban egyes anyagok megmenekülhettek. Így például a korszak talán leghírhedtebb politikusának, Alexander Bach belügyminiszternek a hagyatékában megtalálhatók az 1851. június és 1852. május közötti időszakot átfogó, a birodalom egészét áttekintő német nyelvű rendőrségi hetijelentések.⁴

A jelentések területi csoportosításban a következő kategóriákban tekintették át az adott hét legfontosabb eseményeit: 1. Emisszáriusok, politikailag veszélyes vagy rossz hírben álló személyek, 2. Politikai bűnösök, 3. Sajtóügyek, 4. Hatóságokkal, rendőrfőnökkel, csendőrökkel való szembeszegülés, 5. Bűncselekmények, 6. Hangeljelentés, 7. Egyéb figyelemre méltó események és megfigyelések, 8. Figyelemre méltó feljelentések. Esetenként külön kategóriába sorolták a papírpénzek és pénzérmék hamisítását is. Minden héten összefoglaló táblázatot készítettek az előforduló esetek számáról. Az 1851. június 22–28. közötti időszakra vonatkozó adatsor a következő:

kerület	bűnügy	vétség	kihágás	rendőrségi fellépést igénylő eset
Bécs	18	24	82	518
Pest-Buda	11	23	38	130
Lemberg	4	–	50	234
Prága	3	6	33	115
Krakkó	7	32	2	66
Sopron	3	5	1	23
Pozsony	–	–	12	24
Nagyszében	1	2	5	36
Brassó	–	3	5	8
Kolozsvár	–	2	4	42

(Nagyváradról, Kassáról, Marosvásárhelyről, Temesvárról nem érkeztek be az adatok az adatsor összeállításáig.)

A számadatok megmutatják, de a jelentések tartalma is megerősíti, hogy a kormányzatnak a birodalom különböző részein alapvetően azonos problémákkal kellett szembenéznie, s a kormányzattal való szembenállás nagyon is hasonló magatartásfor-

mákat hívott életre a birodalom különböző tartományaiban. A magyarországi hírek e tekintetben egyáltalán nem tartalmaznak feltűnő, sajátos elemeket. Az 1851. évi utolsó jelentés összegzőként megállapítja, hogy az év során a buda-pesti városi csendőrpáncsnokság nyilvántartása alapján 13 924 személyt vettek őrizetbe (1851. december 28.–1852. január 3.).

A csendőrség részére készített szolgálati szabályzat segítségével azt is meghatározhatjuk, milyen bűncselekményeket rejtettek a jelentésekben foglalt egyes kategóriák. A bűnügyek közé sorolták a súlyos köztörvényes cselekmények (gyilkosság, rablás, pénzhamisítás stb.) mellett a felségsértést, az állam nyilvános rendjének zavarását, a felkelést, a hivatali hatalmat megtestesítő elöljárókkal való szembeszegülést, az állam által elismert vallási felekezetek megsértését, de a hivatali hatalommal való visszaélést is. Vétségnek minősült minden az első kategóriába eső cselekedet, ha azt 14 éven aluli egyén követte el, valamint a „csődület”, az állami és községi hatóságok elleni izgatás, a házasságtörés.⁵ S hosszan lehetne még folytatni a sort az egyes tételek felsorolásával. A jelentések azonban még az írásba foglaltaknál is szélesebb spektrumot ölelnek fel, beszámolnak a falusi kocsmái verekedésektől kezdve a politikai szervezkedésekig a mindennapi élet számos apró részletéről. E jelentések Magyarországot érintő anyagának áttekintésével kirajzolódik, hogyan alakult az államhatalom és a magyar társadalom különböző csoportjainak viszonya, milyen ellenállási stratégiák öltöttek tetet. Átfogó képet nyerhetünk a társadalom magatartásáról, legalábbis annak az államhatalom felé mutatott jellemzőiről, az ellenállási formák gyakoriságáról és a társadalom különböző csoportjaiban való elterjedtségéről.

Az állami erőszakszervezetek mindennapos nyomására, a titkosrendőrök és bűnök hadára az automatikus társadalmi reakció a nyílt véleménynyilvánítástól való tartózkodás volt. A jelentések újra meg újra visszatérnek ennek leírására: „passzív állás” (Nagyszében, 1851. augusztus 31.–szeptember 6.), „nyugalom és hallgatás” (Nagyvárad, 1851. szeptember 7–13.), apátia és közömbösség (Sopron, 1851. október 12–18.). Egy a nagyváradi központból 1851. szeptember 28.–október 4-i héten érkezett jelentés fejt ki ezt a legszemléletesebben, rávilágítva a „közömbösség” okára is: „A lakosság minden rétegében még azon az ország igazgatását hatalmas mértékben módosító intézkedések esetében is, melyek a magyarokat egyébként soha nem hagyták hidegen, teljes részvétlenség figyelhető meg. A jobb szelleműek, akiknek száma csekély, még magánkörben sem merik véleményüket szabadon kimondani, mivel félnek, hogy rossz hazafi hírébe jutnak, ha a kormány bármely lépését is helyeslik. Az elégedetlenkedők, s hozzájuk tartozik a polgárság és az intelligencia messze nagy többsége, figyelmes hallgatással szemlélik az eseményeket, ebből származik a külső nyugalom; bizalommal tekintenek azon remények teljesülésére, melyeket a külföldi felforgató párt ültetett el bennük, innen származik rezignációjuk, csendes, odaadó várakozásuk, közömbösségük még a legfontosabb belső igazgatásbeli változásokkal szemben is.” S valóban, a kifelé mutatott közömbösség forró érzelmeket és buzgó reményeket takart. A kor embere gondosan megünnepelte a forradalom évfordulóit, a hétköznapi legapróbb eseménye is lehetőség lehetett számára a nemzeti ügyet emlékezetébe idézni. A dualista időszak egyik későbbi minisztere, korszakunkban a pesti egyetem tanára, Pauler Tivadar például egy alkalommal „Kreuzberg állatseregletében” érzékenyült el a párducok láttán, „melyek kacagányos őseinkre emlékeztetnek”.⁶ Meghitt baráti társaságban persze felengedett a bizalmatlanság, s a külpolitikai esélylatolgatás a mindennapi társalgás elengedhetetlen részévé vált. Csengery Antal a Jókai házaspárnál tett látogatásairól például így számol be jövődöbéli feleségének: „Unom ott magamat, s azt hiszem, engem is unnak. Mindig csak a politikáról beszélnek velem. Vagy azt hiszik, hogy engem egyéb tárgy nem érdekel, vagy hogy nem értek máshoz. S ez engem

bosszant. Főleg, mikor minden dolgot a politikában az ABC-n kezdve kell magyaráznom, oly egyéneknek, kik a politikával, mint tanulmánnyal, nem foglalkoznak. Lehetetlen, hogy unalmas ne legyenek a professor-szerepben, ha meg akarom magamat velök értetni. Különben pedig, ha csak véleményt mondok indoklás nélkül, s e vélemény a közönség, az utcai politikusok nézeteibe ütközik, különcnek, s Isten tudja, minek tartanak. Sokak előtt elég schwarzgelbnek tartatni, ha az ember nem hiszi, hogy az angol királyné utolsó hajtűjét is Kossuthnak adja Austria ellen, s hogy Bem a törökkel reggelire Austriát, ebédre a muszkát okvetlenül felfalja...”⁷

A rendőri hatóságok is felfigyeltek a passzív ellenállásnak erre a speciális formájára, azaz a „rémhírterjesztésre”. A jelentésírók többször is kifejtik, milyen káros befolyást gyakorolnak a valótlan hírek a hiszékeny közvéleményre. A szóbeszéd a vágyak kifejezésének tárgyiasult, s az egyéni kockázatvállalás szelidebb formáját jelenthette. Hit-ték is, meg nem is, de szorgosan terjesztették a szállongó „kacsákat”⁸: Kossuth és Mazzini már el is indult Ausztria ellen, s az Egyesült Államok kormánya kijelentette, hogy a magyarországi viszonyokat a régi kerékvágásba kell visszaállítani (1852. február 15–21.), a Muraközt újra egyesítik Magyarországgal (1851. július 13–19.), vagy hogy az angol király második fia számára elfogadta a magyar koronát, s az majd V. Béla néven fog uralkodni⁹, s így tovább. A legfontosabb az volt, hogy reményt és bizakodást meríthettek belőlük. „Váli járásban a nép hangulata nem veszedelmes ugyan, de nem is bizodalmas – írja egy Fejér megyei jelentés 1850-ben –, mert észrevehető dolog, hogy a kőszá híreken még most is igen kapkod s szereti még a magában hihetetlen meséket is hinni, mihelyst azok a múlt forradalmi korszak szagát hordják magukon.”¹⁰ A szóbeszédnek könnyű hitelének egy másik okát jelöli meg egy jóval későbbi jelentés, ami azonban korszakunkban is igaz lehetett: „Feltűnő, hogy még az abszurd híreszteléseknek is hitelt adnak, mivel nem létezik olyan rossz, amit a publikum a kormányról el ne tudna hinni.”¹¹ Természetesen a kormányzat emberei is tisztában voltak ezen „rémhírek” mozgósító, véleménykövetítő szerepével, s igyekeztek is a „rémhírterjesztőkkel” szemben fellépni, 1850. november végén Pesten például hirdetemények adták tudtul, hogy a hamis hírek terjesztését a hatóságok büntetni szándékoznak¹², ami persze igen reménytelen próbálkozás volt.

A passzív rezisztencia terrénúmba tartozhatnak az öltözködésben tapasztalt „rendellenességek” hírei. Berzeviczy Albert ugyan azt állítja, hogy a nemzeti színekkel és más nemzeti szimbólumokkal operáló viselet majd csak az 1850-es évek második felében válik tömegessé¹³, a jelentések bizonyítják, hogy ebben az időszakban sem tekinthető elszigetelt jelenségnek, szinte minden héten előfordult hasonló eset az ország valamelyik zugában. Az szinte természetes volt, hogy a szabadságharc leverésével tiltottá vált a honvéd hadsereg öltözékének viselése, Szeged város tanácsához például a következő rendelet érkezett a kerületi főispántól 1849 novemberében: „... még jelenleg is tapasztaltatván, hogy számosabb egyének a lázadást s pártütést jellemző öltönyökben, ú. m. honvéd Atilába[n] – dolmányba[n] – bundába[n] – csákóba[n] – sapkába[n] magokat mutogatni merészlik, az ily öltönyökben, valamint e volt cs. kir. huszár ruhában megjelenők azonnal letartóztatandók, s csak a ruhájukrul a nevezett jelek lefejtetvén, csak ekképp tova eresztessenek.”¹⁴ A férfiviseletet illetően hamarosan a kalap, méghozzá a pörge karimájú ún. Kossuth-kalap vált a legjelentőségtelesebb szimbólumhordozóvá. Már a szabadságharc idején is betiltották viseletét a császári seregek fennhatósága alatt álló területeken¹⁵, később pedig valóságos hajsza indult ellenük. 1851 augusztusában (augusztus 10–16.) Zemplén megyéből jelentették, hogy általánosan elterjedt a Kossuth-kalap viselete fehér és fekete tollakkal ékesítve. A kalap formájától eltekintve önmagában egy kalap mellé tett piros toll is kihágást jelentett, 1852 januárjában (január 18–24.) a korábbi szivargyáros Rác 13 éves fiát vették ezért őri-

zetbe, majd apja jelenlétében testi fenyítésben részesítették. Nagyváradon viszont ugyanebben az időben arról számolnak be (1852. február 1–7.), hogy sikerült ugyan elnyomni a mindenféle viseletbeli demonstrációt, de főleg a fiatal emberek között új divat alakult ki, „a kalapokon hátul egy kalapszalag, ahogy azt Magyarországon a kocsisok szokták viselni, mintegy szimbólumaként a hazáért érzett gyásznak.” Hogy mi lehetett az említett korábbi viseletbeli demonstráció, mutathatja az a korábbi nagyváradi hír, mely szerint letartóztattak két megyei tisztviselőt, „Ravazdy-Ludwig Zachariast és Geisa Frater”-t, akik „a nyilvánosság előtt kokárdaszerű, három színű virágcskokrétával a kalapjukon jelentek meg”, s mint hozzátette a jelentés írója, az efféle „forradalmi jelvény” viselése az utóbbi időben terjedt a lakosság között (1851. július 13–19.). Meggyűlt a baja a kalapviseléssel a felvidéki hatóságoknak is, az 1852 tavaszán a pozsonyi központból érkező jelentések szinte mindegyike beszámol „meg nem engedett fejedőviselet” miatti őrizetbe vételről, mindazonáltal nem részletezik annak mibenlétét.

A hatóságok a merev tilalommal reagáltak a kalapvisélet különböző „demonstratív” formáira, bár egyes elszigetelt híradások szerint más út is járhatónak tűnt. Míg például Urbán ezredes Kolozsvárott szintén a tiltás eszközhöz folyamodott, Mayerhofer tábornok, a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság katonai és civil kormányzója vett magának egy Kossuth-kalapot, s azzal a fején végigsétált Temesváron, hogy így akadályozza meg a kalapvisélet politikai tartalommal való feltöltődését.¹⁶ Az idő előrehaladtával a tilalom stratégiájának is kifinomult eszközei alakultak ki. 1852 tavaszán Heyntzel pest-budai katonai kerületi parancsnok például javasolja, hogy a felszalagozott kalapokkal szembeni nyílt fellépés előtt várjanak három hetet, eközben az efféle kalapokat viselőket lehetőleg nem egyenruhás rendőrök figyelmeztessék nyilvános helyeken, s a levélre szólítsák fel őket. Ez sokkal jobban szétterjeszti a hírt a kalapok tilalmáról, mint bármiféle hivatalos közlemény, s a három hét elmúltával azután teljes eréllyel fel lehet lépni a kalapokat még továbbra is viselőkkel szemben. Figyelmeztették az egyetem tanári karát is, hogy informális úton hozza az ifjúság tudomására a tilalmat, bár azt nem hirdethetik ki.¹⁷

Persze nem csak a kalap jelenthetett izgatást a hatóság számára. 1851 augusztusában Nagyváradon négy főt „Rózsa Sándor ruha” viselete miatt állítottak hadbíró-ság elé (augusztus 3–9.), Temesvárott pedig Josef Hercenberger napszámost „egy vörös nyakpánt feltűnő viselete” miatt távolítottak el egy nyilvános félclockálból (1852. február 15–21.). A Rózsa Sándor lajbi (zöld szövetből készült, világos piros paszománnyal és hímzéssel) viseletéről a későbbiekben is érkeznek jelentések, mégpedig nem csak az alföldi betyárvilág vidékéről. 1855-ben például jelentik, hogy a Heves megyei nemesek között terjedt ez a viselet, ami állítólag nemzeti viselet – teszi hozzá a jelentésíró –, de ő még egyetlen paraszton sem látta, csak „gyanús nézetű személyeken”.¹⁸ A helyi hatóságok gyaníthatóan toleránsabban viselkedtek volna a viseletekkel szemben, de ez már önmagában gyanúra adott volna okot a feltételek szemében. 1851-ben például Egerben a csendőrök letartóztatták Erdélyi Józsefet a lajbi viselete miatt. A megyei előjáró Süttő azonban védelmébe vette Erdélyit, mondván, az „megengedett, s a magasabb osztályok fiataljai pusztán csínytevésből hordják”. A hatóságokban azonnal gyanú ébredt, hogy Süttő még mindig a forradalmi párthoz tartozik, s azonnal felhántorgatták 1848–49-ben végzett toborzó tevékenységét. Erdélyit újra letartóztatták, és átszállították a pesti hadbíró-ság elé.¹⁹

Érdekes módon a szakállviselet egyáltalán nem jelenik meg a jelentésekben, holott a kormányzat kezdettől fogva nagy súlyt fektetett arra, hogy az öltözködésen túl a külső megjelenés minden elemében igyekezzen eltüntetni a forradalmi időszak emlékeit. Bécsben is mintegy varázsütésre eltűntek – írja a neoabszolutista időszak bécsi állapotait emlékiratában nagyon szemléletesen elének táró Moriz Edler von Angeli –

a forradalom idején növesztett szakállak és hosszú hajak, újra megjelentek a fejeken a korábban a reakciós magatartás szimbólumának csúfolt cilinderek. A borbélyokra és kalaposokra jó idők jártak, hiszen ha például valakit a járőrök körszakállal vagy hosszú hajjal elcsíptek, egyenesen egy borbélyüzletbe kísérték, ahol saját költségére „a lojalis gondolkodásmódnak megfelelő, előírt formára” kellett arcát kiigazíttatnia. S ez az átalakulás olyan gyorsan történt, hogy még a régi jó ismerősök is csak ügygel-bajjal tudták felismerni egymást az utcán.²⁰ Magyarországon is már igen korán megindul a hajsza a szakállak ellen, Pauler Tivadar már 1849 novemberében feljegyzi a szakállviselés tilalmát, Gyulafehérvárról 1850 tavaszán számolnak be hasonló tilalomról, s a kényszerű borbélyhoz kísérés sem volt ismeretlen, az „adoma” szerint ez történt Brassai Sámuellel is 1849. őszi pesti bújkálásának idején.²¹ Az igazi hajsza azonban – mindenekelőtt a tisztviselői kart illetően – majd csak tárgyalt időszakunk után indul meg, valószínűleg ezért nem találkozunk ezzel kapcsolatos hírekkel a hetijelentésekben. Bach 1852 őszén a következő iratot intézi a vajdasági kormányzóhoz, gróf Coroninihez: „Alkalmam van nem ritkán észlelni, hogy néhány hivatalnok még az egyenruha viselése mellett is még mindig szakállt visel. Excellenciás uram egyet fog érteni velem abban, hogy ez a szokás általában sem, de különösen nem az uniformis viselésére kötelezett hivatalnokok esetében, nem egyeztethető össze azokkal a követelményekkel, melyeket a nyilvános megjelenést illetően egy hivatalnokkal szemben joggal támasztani lehet.” Kéri Coroninit – hangsúlyozva, hogy levele szigorúan bizalmas –, intézkedjen a körszakáll és a pödört bajusz viseletének beszüntetéséről.²² E körirat utáni napon Buol-Schauenstein, a minisztertanács vezetője bejelentette a tanács ülésén, hogy az uralkodó kabinetirodájának rendelkezése szerint a körszakáll viselete a hivatalnokok számára hivatalosan is megtiltatik.²³ Ezután a hivatalos jelentések is néha paródiába illő módon örökítik meg a hatóságok igyekezetét a rendelet érvényesítésére. 1853 májusában például jelentik, hogy Püspökladányban a járási bíróság alkalmazottja, Rázsó „... állítólag a borbély eltávószása és borotvakés hiánya folytán szakállát kezdetben csak ollóval kurtította meg, egy borotvakés beszerzése után azonban azonnal előírászerűen megborotváltkozott, s azóta is hetente kétszer rendszeresen megteszi azt.”²⁴ Még azok a közalkalmazottak is, akik nem minősültek hivatalnokoknak, jobbnak látták megszabadulni szakállaiktól. Pauler Tivadar például 1853 februárjában feljegyzi: „Eötvös Pepi nekem nagyon javasolja teljszakállam levételét, ámbár aziránt nem érkezett semmi rendelet.” Néhány hónap múlva valóban el is szánja magát a tetre: „Ma borotváltatom ki államat, tíz év után legelőször jön beretva képembe, nem mondhatom, mily kellemetlen érzés az egész, soha sem hittem volna, hogy még egyszer arra kerüljön...”²⁵

A női viselet még szélesebb lehetőségeket rejtett – mindenekelőtt a színekkel való játszás terén – a nemzeti érzés demonstrálására. Angeli is leírja, milyen nehéz lehetett a korabeli női toalettet kiválasztani, ha kerülni akarták az esetleges kellemetlenégeket, s nem akartak ugyanakkor állandóan szürkében járni, hiszen az önálló piros szín, de a fekete-piros-arany vagy a piros-fehér-zöld kombináció, sőt még a fekete szín is a gyász képzetét kelte veszélyesnek bizonyulhatott. S ha valakinek a ruházatát nem találták megfelelőnek, bekísérték a rendőrségre, majd a kihallgatás után valami más bűnben, például „radikális ízlés”-ben elmarasztalták és pénzbüntetéssel sújtották.²⁶ Magyarországon is elől jártak a nők a társadalmi jelképrendszer biztosította ezen ellenállási forma alkalmazásában. 1851 szeptemberében például a Pesten Ferenc József nevenapján rendezett színházi ünnepségen az egyik színésznő a magyar nemzeti színekkel ékesített ruhában jelent meg (1851. szeptember 28.–október 4.), egy hónappal később pedig Emanuel Beranek műlovardás műsorát kellett betiltani, mivel az előzetes figyelmeztetések ellenére a fellépő nők nagy része a magyar nemzeti trikolor valamelyik színében jelent meg, s a felállást is úgy határozták meg, hogy a közönég még véletle-

nül se mulassza el e színek egymás mellé tételéből kialakítható képzettársításokat. A „viharos taps és Éljen kiáltások” nem is maradtak el (1851. június 15–21.).

A női és férfi viseletben egyaránt megjelent a gyászöltözet nemzeti tartalma is. Kolozsvárról beszámolnak arról, hogy 1851 augusztusában, az orosz–osztrák csapatoknak a városba való bevonulásának évfordulóján, míg a magisztrátus és a polgárok ünnepélyesen megemlékeztek az eseményről, addig a lakosság, „különösen a női személyek gyászöltözetet öltöttek, vagy egyéb, a forradalom időszakára emlékeztető jelvényt magukon viselve járták az utcákat, ilyen módon téve közszemlére véleményüket” (1851. augusztus 10–16.). Nagyváradon viszont a császár születésnapján hordtak a magyar hivatalnokok magyar viseletet vagy fekete ruhát (1851. augusztus 17–23.). Egy-egy kivégzés napja is a gyászteli megemlékezés alkalma lehetett. Pesten például 1851. szeptember 22-én a távollétükben in effigie kivégezettek napján feljegyezték, hogy délután gróf Bethlen feleségével együtt gyászruhában a jelképes kivégzés helyszínére hajtatott, s ott sokáig nézték a közszemlére kitett, az elítéltek nevét tartalmazó táblácskákat (1851. szeptember 14–20.). S ha a hatalom a gyászöltözetet is be akarta tiltani – írja az egyik erdélyi visszaemlékezés –, egy fehér-fekete szövésű, szürke szövet került forgalomba, melyet titokban Batthyány-gyászoknak neveztek, a kalapra pedig vérvörös rózsát tűztek.²⁷

A színek mellett az ékszerek is rejtettek magukban szimbolikus jelentést, ezen ékszerekről még az otthonokban rejtgetett tárgyakkal kapcsolatban szót kell ejtenünk, de ezeket nemcsak az otthon falai között nézegették, hanem a bátrabbak viselték is. Mutatja ezt az a nagyváradi hír, mely beszámol arról, hogy Natalie Tely énekesnőt egy ún. „láncarkó” viseletéért tartóztatták le (1852. május 2–8.).

A nemzeti színekkel való egyáltalán nem veszélytelen „játék” persze nem csak az öltözetet hatotta át. Munkácson például a kálvinista templomban a trikolor színeire festették be a szószerket és a padokat, a felelősségre vont egyházi előjáró pedig öntudattal arra hivatkozott, hogy „az alkotmány garantálja az ország színeinek használatát” (1851. augusztus 24–30.). Más forrásokból is ismerünk eseteket, amikor magánépületeket vagy középületeket díszítettek a nemzeti színekkel. 1855-ben például Nagyszombatról jelentik, hogy az egyik katolikus templom oltárát az egyik ünnep alkalmával feltűnő módon nemzeti színekkel ékesítették fel. 1851 nyarán jelentik a Vajdaságból, hogy Törökbecsén a hajómalom, Tranjován (?) pedig a templomot és a község-háza előtetjét mázolták be frissen magyar nemzeti színekkel. De magánépületeknél is elő-előfordultak efféle rendellenességek. 1854-ben Pesten látták el a Királyhoz címzett fogadó ablakait piros-fehér-zöld rollókkal, ami Protmann rendőrigazgató szerint abban az időben elterjedt szokás volt, épp ezért – írja kissé megbicsakló logikával – nem tekinthető demonstrációnak.²⁸

Mindenekelőtt azonban a színház és a bálak jelentették a nemzeti érzület kifejezésének legkézenfekvőbb formáját. Az ország minden részéből érkeznek színházi tudósítások. Aradon a Zrínyi hősi halála című darab bemutatóján „örömujjongás fogadta Ausztriának a kereszténység ellensége általi legyőztetését, és azoknál a szavaknál, hogy »Végső harcra hívlak ki, Ausztria! Csatára, te Német«, véget nem érni akaró tapsvihar tört ki”. Ugyanezen héten a kassai hatóságok jelentik, hogy az eperjesi színházban rendbontás történt, mivel az előadás mellett képek bemutatására is sor került, s amikor István főherceg, a korábbi nádor képét mutatták, „heves pisszegés és füttyülés tört ki” (1851. november 30.–december 6.). Korábban a temesvári hatóságok panaszkodtak, hogy különösen a helyi magyar színházban megnyilatkozik a „magyarizmus” minden módon, ott ugyanis „egyetlen alkalmat sem mulasztanak el arra, hogy a magyar nemzeti színeket megjelenítsék” (1851. június 22–28.). Az aradi esethez hasonlóan az előadott színpadi darab szövegében rejlő lehetőségeket használta fel Carl Mittel,

a bécsi Karl Theater színésze Sopronban, aki vendéjátéka alkalmával, bár előre figyelmeztették, hogy a szövegben előforduló „megbotránkoztató” helyeket hagyja ki, azokat mégis elmondta, „mellyel a nézők körében erősen érezhető szenzációt okozott”. Ezután a színházi törvény megsértése miatt eljárás indult ellene, s eltűntették a további vendéjátéktól (1851. december 14–20.). Pest-Budát illetően a jelentések mindenekelőtt a német színház térnyeréséről és a magyar színház csökkenő közönségéről kívánják meggyőzni a feljebbvalókat, más források azonban nem erősítik meg ezt a véleményt.

A másik közkedvelt demonstrációs forma a bál. 1850 báli idényét még a síri csend jellemezte, a kivégzések, megtorlás időszakában sokkal inkább a vigadozástól való távolmaradás lehetett hiteles ellenállási forma, mint a későbbieket jellemző zajos nemzeti vigadás. A jelentések is regisztrálják az ebben a tekintetben bekövetkezett alapvető változást. Pest-Budáról a következőket állapítják meg: „Egyébként az emberek boldogan adják át magukat a karneváli mulatságoknak. Az egyik bál a másikat éri, a legkülönbözőbb vállalkozások jönnek létre e célból, ami mindenképpen feltűnően elűt attól a csendtől, amely az elmúlt évben a báli idényt uralta” (1852. január 11–17.). Ám ez a báli idény hangsúlyozottan nemzeti jellegű volt, „a németeknek (akiket a magyarok schwarzgelbeknek csúfolnak) a bálakon kellemetlenségekkel és méltánytalanságokkal kellett számolniuk, ami távol tartotta őket. Ez még a jó társaságokra is érvényes” – szól a beszámoló (1852. január 25–31.). Mindenekelőtt természetesen a csárdás nyújtott alkalmat a nemzeti érzület kifejezésére, s bár a hatóságok igyekeztek korlátozni azt, de a társaság találékonysága megtalálta a kínáló kiskapukat: „A táncmulatságokon szenvedélyesen és elmaradhatatlan tapsvihar kíséretében táncolják a csárdást. Mivel a katonai hatóságok a városi előljárók beadványára megtiltották, hogy a viharos követelések nyomán a csárdást állandóan újra meg újra megismételjék, mivel az a nyilvános helyeken konfliktusok veszélyét rejtette magában, így most ezt a táncot a bálakon másfél óráig is megszakítás nélkül táncolják.” (1852. január 25–31.). De a tánc körüli „csata” korántsem korlátozódott a báli szezonra. 1851 nyarán például arról olvashatunk, hogy a Tabán egyik vendéglőjében a táncmulatságon egy dudás magyar és szerb melódiákat játszott, s az ott tartózkodó katonák között verekedés tört ki, mivel a zenész nem játszott felkérésre német táncnótákat is. Egy katonát, akit a fején kardcsapás ért, kórházba kellett szállítani (1851. július 13–19.).

Az ellenállás másik lehetséges típusát jelenthette az abszolutisztikus kormányzat egyes intézkedései elleni fellépés, ami a legalitás határmezsgyéjén mozgott, s könnyen átcsúszhatott a fennálló rendelkezésekkel való nyílt szembeszegülés felé is. A kormányzat új intézményeket honosított meg a modernizáció és a polgári jogegyenlőség jelszavával, a valóságba ültette át a közteherviselés programját, de úgy, hogy azzal nemcsak a volt nemesek korábban adómentességet élvező csoportját terhelte, hanem a lakosság egészének megélhetési terhei nagy mértékben növekedtek. Az emberek figyelméül külsőleg a mindennapi megélhetés felé fordult, itt még zúgolódni s a kormányt hibáztatni is lehetett a magas árak, az élelmiszerek drágulása, a vevők megkárosítása, az élelmiszerek „hamisítása”, a közbiztonság elégtelensége miatt (1851. szeptember 28.–október 4., november 2–8.). A kormányzervek igyekeztek is piacraziákkal, a mérőszközök ellenőrzésével maguk mellé állítani a közvéleeményt.

A birodalom gazdasági helyzetének javítása érdekében 1851-ben belső államkölcsonpapírokat bocsátottak ki, amelyekből az állampolgárok jegyezhettek. A jelentések beszámolnak ennek fogadtatásáról is. Pestről jelentik, hogy bár a kereskedők körében komoly érdeklődés tapasztalható az ügylet iránt, a köznépet teljesen hidegen hagyja a jegyzés (1851. szeptember 7–13.), Kassáról, Kolozsvárról is hasonló hírek érkeznek (1851. szeptember 21–27.). A Szerb Vajdaságban sem az „odaadás” jellemző,

de – amint azt a jelentés írója megfogalmazza – azért minden területen történt jegyzés (1851. szeptember 28.–október 4.).

Az adóterhek miatti zúgolódáson túl azonban csak elszórt jelentések érkeztek tetteges ellenszegülésről. 1851 novemberében Temesvárról jelentik, hogy Zold községben (Krassó megye) az adóbehajtás alkalmával az egyik helyi lakos ellenszegült a falusi jegyzőnek, szidalmazta őt, majd amikor az a csendőrök segítségével le akarta tartóztatni, a helység lakói összecsődültek kiszabadítására, s oly fenyegetően viselkedtek, hogy a csendőröknek vissza kellett vonulniuk. Az ügyben természetesen megkezdtek a vizsgálatot (1851. november 2–8.) Nagy felháborodást váltott ki a dohánymonopólium bevezetése, hisz ezen jövedelemforrás elvesztése érzékeny veszteséget okozott a társadalom egyes csoportjainak. Igyekeztek is a rendelkezéseket kijátszani, Pozsonyból például arról tudósítanak, hogy dohányzugárusokat füleltek le (1851. november 2–8.). Az sem véletlen, hogy Kolozsvárott Tóth Pál ács mestert a „Búcsú a pipától” című izgató tartalmú vers nyilvános felolvasása miatt állították hadbíróság elé (1851. augusztus 31.–szeptember 6.).

A hatóságok megkülönböztetett figyelemmel kísérték nyomon az adózás és a közmunkák tekintetében a volt nemesi birtokosok viselkedését. A rendelkezések szerint mindenkinek évi 7 igás napot vagy annak megfelelő gyalog napot kellett teljesíteni, de e kötelezettség pénzben is megváltható volt. Az adott időszakban két esetben történt panasztétel. 1851 nyár végén Arad megyéből jelentik, hogy a nemesi földtulajdonosok megtagadják az előírt direkt adó fizetését, s nem teljesítik a közmunka kötelezettségeket sem (1851. augusztus 31.–szeptember 6.). Néhány hónappal később pedig Zemplén megyéből jelzik, hogy a volt adómentesek az adófizetést és a közmunkaszolgáltatást illetően a „passzív ellenállás” útját választották – a még húzódó úrbéri kárpótlás megoldatlanságára hivatkozva (1851. november 16–22.).

A kormányzat másik sok vitát és konfliktust kiváltó rendelkezése a sorozás volt. A volt honvédtisztekre büntetésként kirótt, a császári hadseregbe való kényszerbesorozás a magyar társadalom széles rétegét érintette, de ott az „csupán” egy eleme volt a megtorló intézkedéseknek. A kormányzat hamarosan ezen intézkedés felülvizsgálatára is rákényszerült, mivel főképp Itáliából sorozatosan érkeztek a jelentések a volt magyar honvédtisztek káros erjesztő hatásáról a hadseregen és az észak-itáliai közvéleményen belül. Úgy tűnik, a büntetés nem érte el tervezett megfélemlítő hatását, a volt honvédtisztek leplezetlenül hirdették korábbi nézeteiket a hadseregen belül és a helyi lakosság körében. A katonai egységek vezetői kérték eltávolításukat, mivel a forradalmi, felforgató szellemet átterjesztették a más nemzetiségű csapattársakra is. A hadseregbe való sorozás mindenekelőtt a nem magyar nemzetiségek soraiban jelentett komoly feszültségforrást. Már korábban a Vajdaságból érkeztek jelentések, melyek tiltakoztak a honvédseregbe bekényszerített, s most honvéd múltjuk miatt ismét csak kényszerbesorozott szerbek ügyében. Az általunk tárgyalt rendőrségi hetijelentések között 1852 tavaszáról találunk utalást arra, hogy a sorozás a román és szász lakosságnál is indulatokat keltett, mivel – mint írja a jelentés készítője – a szász parasztnak általában csak egy fiuk van, s a tekintélyesebb családok eddig utat és módot találtak arra, hogy fiaikat a katonai szolgálat alól mentesítsék, s ennek most vége szakadt; a románok pedig eddig a sorozás elől minden gond nélkül a dunai fejedelemségekbe szökhettek át, most azonban az ilyen esetekben vagyonelektorzást irányoztak elő a rendelkezések. Ennek eredményeképpen a sorozás a hatóságok és a lakosság közötti feszültség növekedéséhez nagy mértékben hozzájárult (1852. április 25.–május 1.). Eszékről azt jelentették, hogy a toborzás sikertelen volt, a 34 fős kontingensből csak 9 főt tudtak kiállítani, a főispán új toborzóbizottság felállítására kényszerült. A jelentésekben azonban a továbbiakban nincs nyoma annak, e bizottság mennyivel sikeresebben hajtotta végre feladatát (1852. március 14–20.).

A hatósági intézkedések elleni tiltakozás egyik legszélesebb terepét az iskolaügy kínálta, hiszen bár mindenki tisztában volt azzal, hogy mennyire szorosan kapcsolódik e kérdés a politikai küzdelmekhez, az érvekben pro és kontra lehetett más szempontokra hivatkozni. A neoabszolutista időszak pozitív eredményei között a gróf Leo Thun vallás- és oktatásügyi miniszter által kezdeményezett oktatásügyi reformot kétségtelenül kiemelkedő szerep illeti meg. Ennek keretében sor került Magyarországon is az intézményrendszer modernebb szellemű átalakítására. Létrehozták a gimnáziumok, főgimnáziumok rendszerét, bevezették az érettségi vizsgákat, meghonosították a reál tudományokat oktató új középiskolai formákat. Mindez kétségtelenül erősítette a szaktudás szempontjait, ezen rendőrségi jelentésekből mindazonáltal teljesen világosan kirajzolódik, milyen közvetlenül jelentek meg a politikai érdekek és célkitűzések a kormányzat részéről e területen is.

Az oktatásügy természetesen szorosan kapcsolódott a vallási felekezettekkel szemben folytatott politikához. A katolicizmus érdekeinek képviselője a dinasztia legitímációs bázisának tradicionális eleme volt, s ez a jozefinista, a katolikus egyházat is szoros állami felügyelet alá rendelő egyházpolitika intézkedéseinek már 1850-ben megkezdődött lazításával, majd az 1855-ben IX. Piusszal megkötött Konkordátum nyomán azok feladásával még erőteljesebbé vált. Ugyanakkor Magyarországon a kormányzat álláspontját befolyásolta az is, hogy miközben 1848–49 forradalmi szellemét a protestáns egyházak eszméiségéből igyekeztek levezetni, s erre hivatkozva korlátozni ezen egyházak autonómiáját, a katolikus klérust, mindenekelőtt az alsópapságot is politikailag kompromittáltnak tekintették. Különösen vonatkozott ez egyes rendekre, amelyek tagjai nagyobb arányban vettek részt a szabadságharc küzdelmeiben. Mátray Gábor például már 1849 augusztusában feljegyzői naplójában a közszájon forgó, ám hamisnak bizonyult hírt a magyarországi piarista rendházak feloszlatásáról.²⁹

Mindenekelőtt a felvidéki vagy a környéki gimnáziumok, líceumok és jogakadémiai okoztak főfájást az oktatásügyi kormányzatnak. A jelentések a következő vitás esetekről számolnak be: 1851 szeptemberében az egri érsek beadványban kérte az oktatási minisztériumtól, hogy az 1850-ben bezárt egri jogi akadémiát újra megnyithassák. A bezárás oka – amint azt a jelentés írója sem mulasztja megjegyezni – az volt, hogy valamennyi tanulóját mint volt honvédet besorozták a császári hadseregbe. Eger egyébként is nagy agitációs központ volt 1848–49-ben, így nem meglepő Geringer véleménye, aki szerint az újramegnyitás „nem szükséges, és politikailag sem megengedhető, mivel az országot egyébként is előntötte a jogi félképzettséggel rendelkező proletariátus hulláma.” Ha valahol szükség lenne ilyen intézményre – folytatja a jelentést készítő –, az inkább Pécs lenne (1851. szeptember 7–13.). Ugyanez a jelentés vázolja a késmárki líceum helyzetét, ahol az intézmény tanárai szinte kivétel nélkül ellenségesek a kormánnyal szemben, s a tanulókat is ebben az irányban befolyásolják. Két héttel később már arról számolnak be, hogy a líceum bezárásának terve a lakosság körében „nagyon visszatetsző benyomást” keltett, a lakosság deputációt kíván Bécsbe indítani az intézkedés leállítására (1851. szeptember 7–13., szeptember 21–27.) Panasz érkezett a bártfai ferences kolostor szerzeteseiről is, akik „teljesen átadják magukat, részben még a nyílt utcán is, notorikus, ismert kéjhölgyeknek, illetve lakásokban ugyanilyen botránnyosan viselkednek még hozzá úgy, hogy ez mindenképpen köztudottá váljon.” A helyi gimnázium tanulóira ez romboló hatással van, ezért kérte a város magisztrátusa – állítja a jelentés –, hogy vagy szüntessék be a szerzetesek részvételét a gimnáziumi oktatásban, vagy az egész oktatást állítsák le. Hogy nem pusztán – az önkényuralmi kormányzat által szintén lelkesen vállalt – erkölcsfelügyelő szerepről van szó³⁰, mutatja az a megjegyzés, mely szerint úgy tűnik, a ferencesek politikai tekintetben is káros befolyást gyakorolnak a diákokra. Ennek bizonyítékeként elmeséli, hogy egy vendéglőben

tanulók több parasztfiú előtt kormánygyűlölő beszédet tartottak, s kijelentették, „nem ismernek császárt, s őt kevesebbre tartják, mint az utolsó cigányt (1851. szeptember 7–13.). A hírekben szerepel még a lőcsei és kassai volt premontrei gimnázium állami intézménnyé tétele, amit a lakosság „intelligens” része üdvözöl – a jelentésíró szerint –, mivel 1848-ban Kassán a rendbeliek között „botrányos” jelenetek zajlottak le, s maga a katolikus világi papság is elismeri, hogy a rend reformálására szorul. Egy-egy hónappal későbbi jelentésből azonban kiderül, távolról sem viták nélkül zajlott le az átadás, mivel „a magyar párt” ebben a kassai kerület germanizálásának eszközét látja, s a körökben a premontrei rend egyébként is nagy tekintélynek örvend, mivel az sok éve már a legnagyobb részt gazdagságára épülő nagy befolyásával a magyar ügy érdekében lépett fel, „... s e cél érdekében saját tagjai és a reá bízott ifjúság igazi tudományos képzését lelkiismeret-furdalás nélkül feláldozta” (1851. szeptember 14–20, szeptember 28.–október 3., november 2–8.). A kassai kerület hatóságainak azonban meggýült a baja a lőcsei evangélikus gimnázium tanulóival is, mivel 1852 tavaszán az egyik napra virradóan az összes hivatalos címert eltávolították a középületekről és utcasarkokról, s az ismeretlen elkövetőket a „főlöttebb demoralizált iskolai ifjúság”-ban vélték fellelni (1852. február 29.–március 6.). Kanizsán sem alakult felhőtlenül a hatóságok és a piarista kolostor lakóinak viszonya. A konkrét összeütközés indokát az szolgáltatta, hogy a politikai szervezkedésért halálra ítélt és kivégzett Piringer Pataki Mihály Kanizsán lakó édesanyja a kolostor rektorát, Szép Lajost kérte fel emlékmise celebrálására, amelyre ráadásul a tanuló ifjúság jelenlétében került sor. Egy hónappal később az ügyben érintett négy szervezet, Szép Lajost, Johann Fechert, Georg Dolmaiert és Johann Pollakot átadták a hadbírósnak, amely Szépet 2 hónapos, Fechert kéthetes, Dollmaiert és Pollakot 8 napos fogságra ítélte (1852. február 29.–március 6., április 4–10., április 11–17.).

A jelentések nyomán figyelemmel kísérhetjük az eszéki gimnázium körül kialakult kötélhúzást is. 1852. március elején jelentik, hogy Eszék szerb polgárai háromtagú küldöttséget választottak, hogy azok Jellacic bán, majd az uralkodó előtt megjelenve kérjék főgimnázium felállítását a városban, mivel a minisztérium korábban úgy döntött, az intézményt Vinkovcén állítja fel. A város viszont vállalja a most még hiányzó feltételek megteremtését. Hogy ismét csak nem pusztán vállán vett oktatásügyi kérdésről volt szó, jelzi az a megjegyzés, miszerint a szerb kormányellenes agitátorok arra használják fel az ügyet, hogy azt állítsák, az eddigi sikertelenség oka az volt, hogy „szláv” és nem német főgimnáziumot kértek. A delegáció meg is járta Bécset, ahonnan nagy reményekkel tértek haza (1852. február 29.–március 6., március 14–20., április 11–17.).

A jelentésekből is kitűnik a kormányzatnak az a szándéka, hogy a német nyelv használatát az állami hivatalokban, de azon kívül is a lehető legszélesebb körben elősegítse. Az 1851. évi buda-pesti Szent István napi ünnepség leírásánál külön említésre méltónak találták, hogy Scitovszky János esztergomi érsek magyar nyelvű prédikációja után elhangzott egy német nyelvű beszéd is (1851. augusztus 17–23.), egy héttel később pedig Kassáról jelentik a lezajlott érettségi vizsgák tapasztalatait: Míg az elmúlt 6–10 évben a magyar nyelv oktatása mindent háttérbe szorított, s ennek eredményeképpen a diákok a latin nyelvben és másban is „nagyon hátramaradottak” voltak, addig most a legtöbb diák jól tud németül, beadványokat minden tárgyban tudnak németül készíteni (1851. augusztus 24–30.).

Megjelennek a jelentésekben a német nyelv felülről inspirált térnyerésével szembeni ellenérzések nyomai is. 1851. augusztusában beszámolnak Danielik János *Religio* című lapban megjelent cikkéről, melyben az Úr napi pesti körmenet alkalmával elhangzott egyetlen, német nyelvű beszédet kifogásolta (1851. augusztus 3–9.)³¹,

1852 elején pedig a pestinél sokkal inkább udvarhú budai polgárság magisztrátusát marasztalja el a jelentésíró, mondván, az „még mindig teljesen magyar módra viselkedik, s a német nyelvvel szemben a lehető leginkább intoleráns” (1852. január 25–31.).

Az 1854-ig fennállt ostromállapot viszonyai közepette a gyülekezési jog erőteljes korlátozása állt fenn. Bach 1850. novemberi bizalmas rendelete szerint politikai jellegű egyesületeket egyáltalán nem volt szabad engedélyezni, de a nem politikai jellegűek is csak a helytartó engedélyével kezdhették meg működésüket, nyilvános üléseket nem tarthattak, s minden összejövetelükön jelen kellett, hogy legyen a közigazgatási hatóság kiküldött biztosa.³² Esetenként sor került ennek – nem is feltétlenül politikai célzatú – megsértésére. Jelentette ez egy előzetesen nem engedélyezett táncmulatság tartását (Kolozsvár, 1851. december 7–15.) vagy egy illegális vadászegylet szervezését. 1851 decemberében Nagykőrösről érkezett a jelentés, hogy letartóztattak 11 főt, földbirtokosokat, köztük volt honvédtiszteket is, akik „Windspiel-Vereine” álcája alatt engedély nélküli gyűlést tartottak. Kiderült azonban, hogy nem politikai célzatú a szervezkedés, céljuk valóban egy Agár-egyesület létrehozása volt. Ügyük persze így is a hadbírószág elé került (1851. november 30.–december 6.). A következő év tavaszán több pozsonyi céhsegédet fűleltek le, mivel azok gyűlést tartottak, s közös határozattal kívánták a mestereket magasabb bér megadására szorítani, ami viszont a fennálló rendelkezésekkel vétségnak minősült (1852. február 15–21.).

A kormányzattal való szembenállásnak speciális s mindenképpen a rendelkezések nyílt megsértését jelentő formája volt a rejtegetés. A bőven ömlő feljelentések nyomán mindennaposá váló házkutatásokról szóló híradások a rejtegetett tárgyak széles skáláját tárják eléink. Mindenekelőtt a fegyverrejtegetés szerepel a hírekben. A bőséges kínálatból csak néhányat elevenítünk itt fel. 1851 decemberében a pesti Josef Zawortzky napszámosnál a fehérműtük alatt egy ládikóban egy lovassági karabélyt, egy kis pisztolyt, 3 éles patronát, egy papírzacskó gyutacsot, egy zacskó lőport találtak (1851. december 7–15.), januárban Ignaz Feller pesti asztaloslegénynél egy kardpenge és egy ulánus csákány társaságában egy hatfontos ágyúgolyót is lefoglalt a rendőrség (1852. január 18–24.), a szintén pesti napszámos Naszády Mihály pedig egy trágyahalom közepén talált egy kardot, melyet eladott egy cigánynak, aki azt továbbadta öszezes szállásadójának (1852. január 18–24.). A nők is kivették részüket a fegyverrejtegetésből. A szintén pesti Fr. Lukawsky szabómester özvegyénél a padló alá rejtve egy vadászpuskát, 20 honvédcsákót, egy tiszti csákót, 1 kaparókést s egy nemzeti színű zászlót fedeztek fel (1852. január 11–17.), ugyancsak Pesten Julie és Anna Maszny nővéreknél egy puskacsövet foglaltak le, mely tulajdonosának megnevezését a nővérek megtagadták (1851. november 30.–december 6.), még korábban pedig Kassán Caroline és Theresia Michalkowicz otthonában találtak egy 6 fontos ágyút és megtöltött ágyúgolyót és egy duplapisztolyt (1851. szeptember 28.–október 4.). Ezek azonban csak kiragadott példák, fegyverrejtegetési hírek az ország minden részéből rendszeresen érkeztek.

A másik nagy kategória a Kossuth-bankók rejtegetése volt. A kormányzat már 1849 tavaszán határozott arról, hogy a Kossuth-bankókat érvényteleníti, minden kárpótlás nélkül (ellentétben a Rajacic szerb patriárka által kibocsátott papírváltókkal) elkobozza és megsemmisíti. 1849 őszén mindenhol sor került a beszolgáltatásra való hivatalos felszólításra és a bankók elégetésére. A lakosság egy része azonban a forradalom relikviáihoz ragaszkodván, részben talán jövőbeli felhasználási lehetőségükben is bízva nem tett eleget a beszolgáltatási kötelezettségnek. A jelentésekben szereplő összegek nagysága nagyon eltérő. A pozsonyi Josef Knoharek kocsinál 2 forint Kossuth-bankót találtak (1852. február 1–7.), s természetesen inkább a kis tételek voltak a jellemzők, de két nagy fogásról is beszámolnak. Johanna Richter pesti háztulajdonos-

nál 110 forintot (1851. december 21–27.), Anna Schlegelnél ugyancsak Pest-Budán 483 forintot (1852. január 25–31.) találtak.

A házkutatások alkalmával nagy számban kerültek elő forradalmi relikviák: honvéd egyenruhák, forradalmi jelképekkel ékesített ékszerek (köztük volt az egyik legelterjedtebb az ún. „Sklavenbracelette”, a láncból készített karkötő, illetve az egy-egy személyiség képével vagy a forradalom idején használatos pénzekből készült lánc vagy melltű), jelvények, kokárdák, karszalagok, nemzetiszínű lobogók. A forradalom vezetői közül Kossuth, Batthyány, Bem portréi voltak a legelterjedtebbek, de találkoztunk Perczel Mór és Görgei nevével is. A rejtegetés távolról sem jelentette minden esetben azt, hogy a padló alá, a fehérenemű közé rejtve, a legintimebb percekben sem merve felfedni azokat, rejtőztek e relikviák a lakások mélyén. A pozsonyi Metzl bortermelő és háztulajdonos házában például a söntésben kifüggesztve találtak rá a hatóságok egy nyilvános szemlére kitett Kossuth-képre (1851. szeptember 21–27.). A szintén vendéglős pesti Anton Antony a vendégszobában függesztette ki Görgei portróját, a nappaliban pedig Kossuth és Batthyány képét, sőt az étkezőre is jutott három kép a volt magyar miniszterek, illetve Bem portréjával s egy honvéd hazatérését ábrázoló alkotással (1852. január 18–24.). A pálmát talán mégiscsak Samuel Hadel pesti sapkakészítő viszi el, aki ellen feljelentés érkezett, hogy szobáját forradalmi képekkel díszítette. A házkutatás során „találtak egy szobát magyar nemzeti színekkel kifestve, az ablakok nemzetiszínű szalaggal körbeszegélyezve, ugyanitt a magyar lázadó sereg minden fegyvernemének katonáit, a falakon pedig több csataképet, név szerint Buda ostromát ábrázolókat is. Továbbá találtak egy üvegzakasztát két karkötővel, melyek közül az egyik egy bilincs formára megmintázott acél lánc, a másik egy kis tok formára idomított magyar pénzérme, melyben kinyitása után Kossuth miniatűr portréja tűnik fel. Végül egy lezárt dobozban elrejtve találtak egy Kossuthot és Batthyányt ábrázoló nagy festményt selyem keretben. Ezenkívül még előkerült tekintélyes mennyiségű nemzetiszínű rózsza és zsinór.” A jelentésíró hozzátette még azt is, hogy egy másik szobában viszont a falon az uralkodó portróját és az uralkodóház genealógiáját ábrázoló illusztráció függött (1852. január 4–10.).

Természetesen szép számmal kerültek elő forradalmi irományok, tiltott könyvek és újságok, költemények és dalszövegek is. Ezek egyik részét az 1848–49-ből származó újságok, röpiratok képezték, másik részük már az önkényuralom időszakában keletkezett írásmű volt. Nagy keletje volt a gúnyverseknek. Halász Imre Zala megye neabszolutizmus kori viszonyait leíró cikkében húsz gúnyverscímet közöl.³³ Az ilyen jellegű szövegek nem kímélték még a legszakrálisabb műfajt, az imádságokat sem. A már említett Anton Antony vendéglős pincéjénél, Venzel Sidorowitsnál végrehajtott házkutatás során megtalálták „a Miatyánk átíratát a fenséges császári családot és Haynau tábornagyot illető leggyalázatosabb kifejezésekkel, továbbá a kivégzett felkelő vezető, Damjanichnak a bíróság előtt elmondott imáját, valamint egy nemzetiszínű sálat” (1852. január 18–24.).³⁴ Az uralkodóház egyes tagjait vagy vezető osztrák politikusokat kifigurázó „forradalmi karikatúrák” is nagy népszerűségnek örvendtek (1851. október 12–18.).

Igyekeztek a hatóságok megakadályozni a külföldi újságok ellenőrizetlen bejutását az országba. Ennek ellenére visszatérő jelenség az, hogy a házkutatók külföldi, mindenekelőtt Kossuth angliai és amerikai útjával kapcsolatos újságcikk kivágásokat kényszerülnek lefoglalni (1851. november 16–22., 1852. április 18–24.). Kossuth törökországi internálásából való kiszabadulása és Angliába, majd az Egyesült Államokba való távozása nagy izgalmat keltett a magyar közvéleményben, a magyarországi lapok is beszámoltak elsősorban útjának eseményeiről. Már 1852 elejéről érkezik olyan jelentés Kassáról, mely egy könyvkereskedőnél a Kossuth in England und seine Reden vor

dem Britischen Volke című könyv hat (tehát árusításra szánt) példányának lefoglalásáról tudósít (1852. január 18–24.).

A házkutatások alkalmával lefoglalt tárgyak között külön csoportot alkottak a tiltott könyvek. Léteztek ugyan hivatalos listák ezen könyvekről, de egy-egy házkutatás alkalmával sok esetben a szimatolást végző személyek önkényén múltott, hogy mi minősült tiltottnak. Montesquieu például nem szerepelt ezen a listán, mégis Csengery Antal a következőket írhatta Récsi Emilnek, a *Pesti Napló* újdonsült főszerkesztőjének 1851 őszén a lapba való írás átmeneti felfüggesztésének indoklásakor: „Mondám, hogy ily körülmények közt a napi irodalomtól visszavonulok, s történeti tanulmányokkal foglalkozom, ha ugyan Thucydidestől, Polybtól s Tacitustól is meg nem fosztatom, mint megfosztatám Montesquieu-tól. A házkutatást értém, mely augusztus 30-án de. 9 óraker ellenem intéztetett a rendőrség által, s melynek eredménye lett, hogy néhány könyvemet, azok között Montesquieu munkáját a törvények szelleméről elkobozták a kiküldött rendőrségi tagok.”³⁵ A jelentésekben szereplő, elkobozásra ítélt könyvek igen szerteágazó témájúak. Természetesen szerepel köztük Kossuth már fent említett beszédgyűjteménye (valószínűleg ugyanezt a kötetet takarja a Zágráb egyik könyvkereskedéséből beszállított Kossuth „Versammelte Werke” egy példánya is, 1852. február 15–21.). Az sem meglepő, hogy a kifejezetten a forradalmi időkhez visszanyúló kiadványokat, mint például a „Hangok a múltból. Kis verses kötet, külföldi nyomtatás. Összeszedte két magyar honfi” című könyvet (1851. augusztus 31.–szeptember 6.) vagy Jósika Miklós: Egy magyar család a forradalom alatt című regényét (1852. március 7–13.), avagy Szokolay István: Fusio Magyarországon című röpiratának (1852. február 15–21.) terjesztését és olvasását nem nézték a hatóságok jó szemmel. A magyar alkotmányosságot semmisnek nyilvánító bécsi kormányzat számára a Nagyváradon lefoglalt „A magyar polgári alkotmány” című mű (Fejér György műve, 1851. november 16–22.) is csak „izgató tartalmú” lehetett. De szerepelnek a listán külföldi szerzők művei is, például Carl Lucas egy meg nem nevezett regénye a kormányt és a vallást sértő tartalma miatt (1852. április 4–10.), valamint Eugene Sue: Les mystères du peuple szocialista irányultságú regénye (1852. április 25.–május 1.). Büntetendőnek minősült azonban Szenci Fördös Lajos és Szívós Mihály 1846-ban kiadott Elmélkedések és imák művelt protestáns hölgyek használatára című imádságos könyvnek forgatása is, minden bizonnyal az efféle imádságba foglalt kitételek miatt: „Áldd meg e hont, melynek leánya vagyok. Bőség áradjon ennek térein, törvény uralkodjék polgárain... Legyen e hazában magyar törvény alatt minden ember magyar, elsőtől utolsóig. Nemzetiségünket – adjad Uristen! – hogy teljes fényre emelhessük. Hozd észre ennek rossz akaratú ellenségeit. Egy férfi s egy hölgy se legyen e hazában, ki nem igaz honfi és nem igaz honleány.”³⁶ Ha nem szerepelt egy könyv a tiltottak listáján, az alsóbb fokú hatóságok hívták fel a figyelmet a kiadványra. 1852 májusában például Orsováról jelentik, hogy Titelnél az egyik gőzhajó matrózánál találtak egy röpiratot „Görgei' s Waffen Uebergabe” címmel, amelyet állítólag Heckenast Gusztáv pesti könyvkereskedésében vásárolt. Elkobozták a művet, s kéri rátettetni a tiltott könyvek listájára.³⁷

De nemcsak a könyvkereskedők használták ki a foglalkozásukban rejlő lehetőségeket a forradalom és szabadságharc ügye melletti elkötelezettségük titokban való demonstrálására s persze anyagi hasznuk gyarapítására, hanem a mütárgyárosok, kottaárosok, ötvösök is. Ezeket a csoportokat a rendőrség is fokozottan szemmel tartotta, s joggal, hiszen nyilvánvaló volt, hogy egy-egy zeneműnek avagy akár egy a hétköznapiokban használt tárgynak is, ha képi vagy nyelvi szimbólumok a forradalmi emlékekhez köthették, milyen mozgósító ereje lehet. 1851 tavaszán például a *Pesti Napló* a következő hírt közölte: „Műárusainknál darab idő óta egy zenemű látható a kirakataban. Neve »Ne bánts d a magyart!« csárdás Döme Józseftől. E csárdás, mint mondják,

főbb rangú köreinkben is köztetszésre talált, s nem egy helyen hallani dicséretét. Mi e szerzemény melódiaját még nem hallottuk ugyan, neve miatt azonban mindenkinek bátran ajánlható.”³⁸ 1852 januárjának második hetében nagyszabású akcióra került sor. Házkutatást tartottak a Rózsavölgyi műkereskedő és zeneműboltban is. Igen gazdag zsákmánnyal távozhattak a rendőrök: 32 példány a „Csatára” című csárdásból, melynek címlapja forradalmi emblémákkal, azaz egy republikánus kalappal és tollal, egy csatabárdal, egy karddal, valamint egy puskával volt ékesítve. Szerzője – jegyzi meg a jelentést író – egy J. Kecskeméti nevezetű egyén, aki egy cigányzenekar vezetője, a kotta litográfusa pedig a pesti Winter, akit Kecskeméttel és Rózsavölgyivel együtt átadtak a hadbírósnak. Ugyanezen a héten számolnak be arról is, hogy a Treichlinger-féle műkereskedésben lefoglaltak 1 példányt egy Honvéd quadrille-ből (francia négyesből), 30 példányt „A sír nefelejcsé”, 38 példányt „A menekült”, szintén 38 darabot „A számkivetett búja” című csárdásból. Természetesen minden esetben elkobozták a nyomólemezket is. A Thiel-féle aprócikk-kereskedésben nemzetiszínű koszorúval ellátott kosárcákat találtak, valamint ugyancsak a trikolór színeivel ékesített női függőket és melltüket. Schüke dohányáru kereskedő pedig pipákat árult „Éljen a nemzet” felirattal (1852. január 11–17.), ahogy korábban Franz Brunner pipagyártó készített nagy mennyiségű „Éljen Kossuth” feliratú pipát (1851. november 16–22.). Horogra akadt Franz Redl szalagkereskedőnél 2 doboz nemzetiszínű selyemszalag és egy tekercs fonal (1852. január 18–24.) is. A jelentésekben szerepel még egy litográfus, Moriz Boscowicz, akinél korona nélküli magyar címerrel ellátott báli meghívókba ütköztek a hatóságok (1852. február 22–28.). De az aranyművesek, ötvösök sem tétlenkedtek. 1851 novemberében Toperczek acélműves munkánál saját készítésű acélkarkötőre bukkan- tak, melyre a következő betűket vésték: P.V.D.T.N.A.K.L.S, azaz – fűzi hozzá a magyarázatot a jelentést író – Pöltenberg, Vécsey, Damjanich, Török, Nagysándor, Aulich, Kiss, Leiningen, Schweidel, avagy „Pannonia Vergieß deine Todter nicht, als Klä- ger leben sie” (Magyarország, ne felejtse el halottait, mint vádlók élnek ők. 1851. november 16–22.). Az aradi vértanúk nevének kezdőbetűivel ellátott ékszerek igen népszerűek voltak, 1850 őszen például üvegyöngyökből hasonló monogrammal ellátott hímzett karszalagok viselete terjedt el a nők és férfiak körében is.³⁹ 1852. április elején pedig egy budai aranyművest fültek le, mivel otthonában egy magyar pénzékből és Kossuth portréjából készített karkötőt, Kossuth és Bem daguerrotypjével díszített melltűt fedeztek fel (1852. április 4–10.). Engelbrecht aranyművesnél pedig 74 darab forradalmi vezetőket ábrázoló képet találtak (1852. február 22–28.). Bizonyos esetekben a pénzhamisításról szóló hírek sem nélkülözték a politikai háttérrel, 1851 decemberében például Horváth Anna Pesten a piacon egy hamis 10 forintost akart kiadni, mely egy közepes minőségű, kézzel készített hamisítvány volt, „Éljen Kossuth, éljen a Szabadság, éljenek a honvédek” felirattal. A hamis pénz előállítója minden bizonnyal bérlője, egy Benyás nevű szűcslegény lehetett (1851. december 21–27.). A Vajdaságból is vannak értesüléseink forradalmi feliratú hamis pénzek használatáról. 1851 márciusában egy elfogott magánlevél tesz említést a Baja környékén felbukkant „Éljen K. egy haza! egy korona! egy ügy!” feliratú kéttallérosokról, ugyanazon év őszen pedig a zimonyi kormány megbízott jelent a Kossuth-agitátorok által minden bizonnyal a szerb lakosság körében terjesztett egykrajcárosról, mely hátoldalán a következő szöveg (a jelentés csak a német fordítást közli) volt olvasható: „Hívjátok cároto- kat és oroszaitokat – sosem jönnek ők el”.⁴⁰

Az ellenállás sajátos formáját jelentették a nyilvános helyeken, utcán, vendég- lőkben elkövetett kisebb-nagyobb nyílt demonstrációk. Ezek leggyakoribb színhelye persze valamely kocsmá vagy vendéglő volt, ahol némiképp „felborozva” – ahogy az egyik esetet Pauler Tivadar kommentálja naplójában⁴¹ – a félelmek és gátlások kötelé-

kein könnyebben áttörhettek a külvilág elől a szívek és fejek legmélyére zárt érzelmek és gondolatok. Tény azonban, hogy a jelentések csak egyetlen esetben említik az elkövető erősen ittas állapotát, s így az ital szerepét nem szabad túlértékelnünk. Szinte minden hétre jut egy lefogott céhes legény, akit egy-egy „Éljen Kossuth” vagy „Éljen Lajos” kiáltás után sietve őrizetbe vettek. Matzka asztaloslegény például Pesten egy ivóban Kossuth portréját mutogatta az ivótársaknak „ez Kossuth, az egyetlen” szavakkal kommentálva (1851. november 9–15.). Mindezt persze a házak falára is fel lehetett jegyezni, s akkor már sokkal nehezebb volt az elkövető lefűlése. Protmann pesti rendőrigazgató 1853 februárjában rendeletet tett közzé, mely minden háztulajdonost 10–100 forint közötti büntetés terhe mellett és minden házmeztartást elkövető mellett kötelezett arra, hogy „minden felirat vagy bármi politikai tárgyú ragasztvány a leggyorsabban eltávolíttatni fog, és pedig reggel 8 óráig. A felírások kitorlesztendő, a ragasztványok pedig leszedendő s haladéktalanul a rendőrigazgatóságához beszolgáltatandók.”⁴² A besúgók hada viszont igencsak hegyezte fülét a kocsmákban és vendéglőkben. Az izgató tartalmú beszédeknek külön súlyosbító körülménynek számítottak a felségsértés esetei. Igencsak sűrűn fordul elő, hogy Ófelsége elleni „leggyalázatosabb beszéd” miatt letartóztatásra kerül sor. Kiss Erzsébet szolgálóleány például Pesten 1852 februárjában két Kossuthot és a forradalmat ostorozó egyént schwarzgelb kutyának nevezett, akiket saját kezével tudna megfojtani, s mindeközben Ófelségét is hasonló módon szidalmazta (1852. február 15–21.). Külön műfajt jelentett a birodalmi kormányzat vezető személyiségeit és az uralkodót gúnyoló pasquillusok előadása. A jelentésekből is kirajzolódik, hogy az efféle versikék előadása, lemásolása, terjesztése igen széles körben elterjedt volt. 1851. augusztus végén például – amint azt már említettük – Tóth Pál ácsmester Kolozsvárott nyilvános helyen egy magyar verset olvasott fel „Búcsú a pipától” címmel, amely „felettebb ellenséges és izgató hangon” támadta a dohánymonopóliumot és az adózást (1851. augusztus 31.–szeptember 6.).⁴³

Az adott időszakban két súlyosabb felségsértő esetről számolnak be. 1851 augusztusában a császár születésnapjára készült összefoglalásban megemlítik, hogy Debrecenben egy professzor az Ófelsége egészségére elhangzott tószttal alkalmával egyetlen alkalommal sem érintette poharát (1851. augusztus 17–23). Két héttel később ismét csak Debrecenből jelentik, hogy a helyi Kaszinó közgyűlésén a polgármester javasolta, vásároljanak egy Ferenc József képet 10 Ft-ért, s kérte, felállással szavazzanak erről. A negyven résztvevőből senki sem állt fel, sőt egyikőjük, „D[ok]tor Med. Margitay azzal a rosszindulatú kérdéssel fordult az elnökhöz, hogy tulajdonképpen van-e a kaszinónak képgyűjteménye” (1851. augusztus 31.–szeptember 6.).⁴⁴

Természetesen nemcsak a versek, hanem a dalok is az önkényuralom rendőrségének kedvelt célpontját jelentették. A „forradalmi gúnydalok” éneklése avagy a Rákóczi- vagy Kossuth-induló, illetve a Marseilles elhúzatása egyaránt büntetendő cselekménynek számított Bach 1851. júliusi rendelkezése szerint. Vissza-visszatérő konfliktusforrás volt a vendéglőkben a zenekar által játszott zene. 1852 februárjában Pesten Livius Marquis Erbas Odescalchi egy sörözőben 5 Ft-ot adott a zenészeknek, hogy játsszák el a fent említett három indulót, s amikor ezt megtagadták, tetteleg bántalmazta őket. A márkit, aki – teszi hozzá sietve a jelentést író – „mint könnyelmű, romlott egyén már hírhedt”, ezért a helytelen politikai nézeteit eláruló magatartás miatt őrizetbe vették (1852. február 15–21.). De egy efféle konfliktushoz az sem volt szükséges, hogy a forradalomhoz szorosan kapcsolható zeneművek körül forogjon a vita. Zágrábban például Andreas Schubert henteslegényt azért vették őrizetbe, mivel a zenészekkel magyar zenét akart húztatni, akik ezt megtagadták, erre ő szidalmazta őket az uralkodóval egyetemben (1851. augusztus 31.–szeptember 6.).

A kormányzat által rendezett ünnepélyes alkalmak is lehetőséget teremtettek a demonstrációra. A kor legismertebb – Berzeviczy Albert által is leírt – esete az volt,

amikor 1850 augusztusában a császár születésnapja alkalmából a pesti színházban rendezett ünnepség során a karzaton helyet foglaló, főképp céhlegényekből álló közönség a néphimnusz alatt pisszegett és hangoskodott. Az efféle nyílt szembeszegülést azonban korántsem támogatta a nemzeti ügy minden elkötelezettje. Az a Szilágyi Sándor például, aki kiadványaiban a szabadságharc leplezetlen dicsőítését kísérte meg a hatósággal ujjat húzó makacs konoksággal, erről az eseményről a következőket írja visszaemlékezéseiben: „Ki ne kárhoztatta volna például azon a társadalom alsó rétegéhez tartozó pár suhancot”, s akik benn voltak a színházban, döbbsen hallgatták őket, „remegeve a különben is üldözött nemzeti színházért...”⁴⁵ Hasonló inzultusok érték azonban Albrecht főkormányzót is, például 1851. december 31-én, amikor a magyar nemzeti színházban Dionys Ziegler, egy pesti háztulajdonos fia többszöri figyelmeztetés ellenére is megtagadta, hogy Albrecht megjelenésekor levegye kalapját (1851. december 28.–1852. január 3.). A tiszteletére rendezett katonai szemle alkalmával pedig Simonyi Ignác napaszámos – s itt jegyzi meg a jelentésíró: erősen ittas állapotban – hangosan ezt kiabálta: „Én szolgáltam Kossuthnál, éljen Kossuth!” (1851. december 14–20.) Ezen alkalmakkor mégis inkább a passzivitás stratégiája érvényesült tömeges méretekben. Főként erdélyi visszaemlékezők tárják elénk, a helyi politikai vezetés hogyan igyekezett legalább minimális együttműködési készséget kikényszeríteni a lakosságból egy-egy hivatalos ünnep alkalmával. Kolozsvárott például 2–3 katona egy hónapnyi beszállásolását irányozták elő a házuk díszkivilágítását megtagadókkal szemben⁴⁶, Gyulafehérvárott pedig 1850 augusztusában 5 pengő forint büntetés terhe alatt kötelezték a polgárokat a díszkivilágítás mellett az ünnepi misén való részvételre is.⁴⁷ Mégsem sikerült a kívánatos eredményeket elérni. A császári születésnap 1851-es kolozsvári eseményeinek összefoglalójában megemlítik, hogy bár a katonai és civil hatóságok fényesen megünnepelték az eseményt, sőt Wendler vaskereskedő saját költségére fényes lakomát adott részükre, mégis a lakosság csak csekély mértékben vett részt az eseményekben, s ugyan az ünnepségeket megelőző este a díszkivilágításban tündöklő magyar színházban magyar operaelőadás volt, oda csak „szokatlanul gyér közönség látogatott el” (1851. augusztus 17–23.). Albrecht főherceg kinevezés után pest-budai fogadását is igyekezett a kormányzat kellő ünnepélyességgel felruházni. A jelentésből kiderül azonban, hogy bár nagy tömeg gyűlt össze, „élénk öröm jeleit nem lehetett tapasztalni, minden csak a csendes szemlélődésre korlátozódott.” Szerenádra is sor került báró Prónay, a zenekonzervatórium igazgatója vezetésével, bár néhány nappal korábban Prónay magyar nyelvű fenyegető levelet kapott. A polgárházak kivilágítása sem volt „tündöklőnek” nevezhető. Megtörtént a Hentzi sírjánál tervezett megemlékezés is, sőt a magyar színházban a Márta című opera bemutatóján telt ház volt, Albrechtet háromszorosan „Éljen!” kiáltás fogadta. Mindemellett is megjegyzik, hogy az Albrecht kinevezését követő lelkesedés „láthatóan mérséklődött”, mivel az emberek eredetileg nagy változásokat vártak kinevezésétől, s ebben csalódnuk kellett. A jó szervezés legfőbb eredményeként azt jelölik meg, hogy ellendemonstrációra nem került sor, pedig az „ellenzéki párt” néhány napja állítólag már azon dolgozott. Csupán néhány inaslegényt és tanulókat vettek őrizetbe „fütyülésért és szemtelen, tiszteletlen magatartásért” (1851. október 5–11.).

A harmadik, tárgyalt időszakunkban a közvélemény figyelmének előterében álló esemény a Magyarországot elhagyott emigráns vezetők „in effigie”, jelképes kivégzése Pesten az Újépület börtöne előtt 1851. szeptember 22-én. A jelentés a következőképp számol be a történetekről: Körülbelül százötven lakos gyűlt össze, amikor fél nyolckor sor került a neveket tartalmazó fekete táblának az akasztófára való kifüggesztésére. A tömeg komolyan és nyugodtan viselkedett, ám az aktus közben két civilruhás rendőr észrevett egy fiút, aki egy közelben levő farakáson állva két képet tartott kezé-

ben, s azokat az összegyűlt tömegnek mutatta. Az egyik az uralkodó képe volt, a másik pedig az alkotmányadás aktusát ábrázolta. A fiú neve Ignaz Weber, 10 éves, egy asztaloslegény fia. A képeket egy játékkereskedésben vette, amire a pénzt anyjától kapta. Állítólag egy pajtása mondta neki, hogy mutassa azokat a publikumnak, de mindez csak kibúvónak tűnik, valószínűleg megfizették és felbújtották. Két héttel később jelentették, hogy előállították a fiú két játszótársát is, s azokat, valamint apját s annak „ágyasát”, Kartus Erzsébetet a demonstráció megszervezésében való részvétel miatt átadták a hadbírósnak (1851. szeptember 14–20., szeptember 28.–október 4.). Ugyanehhez az eseményhez kapcsolódott az a – korábbiakban már említett – feljegyzés is, ami ezen a délutánon Gróf Bethlen és feleségének gyászruhás kikocsizását örökíti meg.

Természetesen a közvélemény törekedett arra is, hogy a kormányzat ellenében a maga, a forradalomhoz kapcsolható ünnepeit megünnepelhesse. A jelentések beszámolnak arról, a rendőri szervek milyen árgus szemekkel figyelték például május hónapban, Buda ostromának évfordulója táján a lakosokat. Megállapítják, hogy május 21-én csak kevesen jelentek meg a tabáni temetőben az itt elesett honvédek sírjánál, de előző éjjel ismeretlen elkövetők kilenc virágkoszorút helyeztek el a sírhalomra (1852. május 16–22.). De a Vajdaságból is arról számolnak be, hogy Zentán hivatalnokok, katolikus papok és a magyar értelmiség egy csoportja megemlékezett március 15-éről.⁴⁸ Mindezekelőtt azonban a Lajos-napi ünnepek váltak hírhedté a korban, Nagybecskereken például 1851. augusztusában a helyi kaszinóban ünnepelte meg néhány magyar szellemű „Magyarone” tősztok kíséretében a jeles napot.⁴⁹

A politikai szervezkedés fogalmát a kor viszonyai között igen nehéz körvonalazni, hiszen egyrészt a kormányzat minden apró megnyilvánulásban összeesküvést szimatoló szemlélete, másrészt a közvéleménynek a forradalom tárgyi emlékeihez és szelleméhez való ragaszkodása átpolitizálta a mindennapok cselekedeteit is. A politikai gyanúsításhoz elegendő volt „notorikusan rossz politikai beállítottságú személyekkel” (1852. május 2–8.) – főként ha azok emigrációban éltek, mégha közeli családtagok is voltak – folytatott levelezés vagy egy-egy külföldi utazás. Épp ezért az utókor olvasója bizonyos esetekben csak kétségekkel minősíti politikai jellegűeknek a jelentésekben szereplő eseteket. 1851 decemberében például beszámolnak arról, hogy Marosvásárhelyen este két alkalommal is, több mint egyórás különbséggel belelőttek báró Kemény Pál lakásának ablakaiba. Az első lövést az ablakkeret felfogta, a második azonban behatolt a szobába, de szerencsére senkit sem sebesített meg. A ház közvetlenül a kerületi biztos Grois háza mellett állt, ezért a jelentésíró szerint feltételezhető, hogy a merénylet inkább ő ellene irányult, mivel Kemény Pál semmiféle politikai tevékenységben nem vett részt (1851. december 7–15.).

Egy hónappal később kiutasítottak két skót misszionáriust, Robert Smith-t és William Wingart-t Magyarországról, akik 1841-ben érkeztek a Lánchidat építő angliai munkások lelki gondozása céljából. Később azonban zsidók térítésével foglalkoztak, a megtértek gyermekei számára engedély nélküli iskolát működtettek. A skót misszió a lehető legolcsóbb áron terjesztette Bibliáit az egész országban, s térítettek a presbiteriánus egyház számára. Mindemellett politikai tekintetben is ellenségei voltak az osztrák kormánynak, bár e tekintetben konkrét tetteket nem tud a jelentés készítő a rovásukra írni (1852. január 11–17.).

1852 áprilisában kilenc egyetemi hallgatót tartóztattak le Pest-Budán, akik március eleje óta csaknem naponta találkoztak délutánonként. Ők azt állították, hogy csak társalgásra jöttek össze, de némelyiküknél a házkutatás alkalmával forradalmi tartalmú irományokat és brosrákat találtak, ennek alapján feltételezték, hogy az összejövetelek politikai jellegűek voltak (1852. április 11–17., 18–24.). Néhány hónappal korábban ugyanott egy másik ”klikk” szervezkedésének élesebb körvonalai bontakoztak

ki, amelynek célja a „lojális törekvések álcája alatt” az volt, hogy a rendőrség organumai elleni gyanúsítgatások terjesztésével a „rendőrséget magyar kézbe juttassák át”. A két főkolompos Alkér pesti magisztrátus tag és „egy exaltált, erkölcsi tekintetben már korábban kompromittálódott asszonyi személy, név szerint Johanna Löffler”. Ez utóbbi – a jelentés szerint – felkereste a pesti vonatpályaudvar felügyeletére beosztott rendőrparancsnokot, Müllnert, hogy megnyerje a szervezkedésnek. Célként többek között Geringer, Protmann, Forgách gróf eltávolítását nevezte meg, azt állította, hogy nagy változások vannak készülöben, s őt azzal bízták meg, hogy adatokat gyűjtsön, hogy azokat majd Albrecht kormányzó audienciáján elmondhassa. Igyekezett Müllnert feletteseivel ellen hangolni, a rendőrségi alkalmazottak rossz helyzetét panaszolta, amiért a városparancsnokot tette felelőssé, mint ahogy azért is, hogy Müllnert a legutóbbi alkalommal nem léptették elő. Mindez azonban majd megváltozik – tette hozzá –, ha Müllner csatlakozik hozzájuk, a kormányzónak majd lesz gondja reá. A pályaudvar parancsnok azonban nem engedett a megvesztegetési kísérletnek, s feljelentést tett – bizonyára ezen a módon inkább biztosítottak láttá előléptetésének ügyét (1852. január 18–24.).

Feltűnik a jelentésekben az ebben az időszakban nekiinduló, de már kezdeti szakaszától kezdve a rendőri szervek megfigyelése alatt álló Makk József-féle szervezkedés története is, főként az erdélyi vonal felgombolyítására vonatkozóan találhatunk néhány utalást a jelentések között, mindenekelőtt Veres Ignác, a csíksomlyói ferences kolostor gvardiánja és Andrássy Rafael, a marosvásárhelyi ferences előljáró, valamint Kесе Elek és Ruzicska Mátyás személyével kapcsolatban (1851. szeptember 7–13., december 7–15., december 28. – 1852. január 3.).

A kormányzat szemében azonban a teljesen megsemmisítettnek hitt liberális csoport híján a fő politikai ellenfél – s ez a jelentésekből is kirajzolódik – az ókonzervatív csoport volt, mely a magyar alkotmány semmibevételével, az országnak a birodalomba történő beolvasztásával szembeni tiltakozását éppen a forradalom ideje alatt tanúsított lojális magatartásának köszönhetően nyíltan kifejezésre juttathatta s kifejezésre is juttatta. A konzervatív tábor egyes személyiségei újra és újra elbukkannak a megfigyeltek között. 1851 augusztusában például a kassai kerületi hatóságok összegzik „jól értesült forrás” alapján a konzervatívok programját: föderatív rendszert követelnek Magyarország és Ausztria között, azaz elismerik az uralkodó közösségét, emellett a hadügy, külügy, a pénzügyek és a kereskedelem terén a közös minisztériumot és a birodalmi gyűlést, azonban külön minisztériumot szeretnének a belső igazgatás, az oktatás- és igazságügy, valamint a mezőgazdaság területén, s azt is követelménynek állítják, hogy a közös minisztérium hatáskörébe tartozó ügyekben kidolgozott törvényjavaslatokat meg kell vitatnia a birodalmi gyűlés mellett a magyar országgyűlésnek is. A politikai választójogot magasán megállapított adófizetési cenzus alapján kell rendezni. Az igazságügyi tisztviselőket az uralkodó nevezze ki, csekély fizetéssel, de elmozdításukra ne legyen lehetőség. A municipális rendszert is vissza kell állítani, hiszen az nagy mértékben csökkentené az adminisztrációs költségeket, s ez lehetővé tenné az adózás csökkentését, a fogyasztási adó eltörlését. Támogatják viszont a birodalmon belüli belső vámhatár eltörlését. A robotmegváltás terheit ők az érintettekre hárítanák. Véleményük szerint be kell szüntetni a csendőrség és az osztrák rendőrség tevékenységét Magyarországon. A nemzetiségek egyenjogúsága elvétől, mely csak „fantom”, el kell tekinteni, mivel „Magyarországon csak magyarok léteznek”. Nyíltan hirdetik, hogy miután majd Magyarországon ők kerülnek fölénybe, Bécsben is hatalmi pozícióba jutnak (1851. augusztus 3–9.). Ugyanebben a hónapban Kolozsvárról báró Jósika Samuról érkezett részletes jelentés. Kiemelik, hogy bár Jósika kívülről nézve hideg, tartózkodó személyiség, de belül égő tűz melegíti, s megvan benne a kitartás, hogy igyekezzen

tervét szép lassan, lépésről lépésre megvalósítani. Ezért szemmel kell tartani őt, mivel várhatóan nem marad meg a pusztá szavaknál és a cselekvés terére lép. Biztonságban érzi magát, mondván, „nekem sem tudnak felróni”. Ezért igen szenvedélyesen nyilatkozik a jelenlegi kormányzati rendszer ellen, különösen erős haragot táplál Bach és az uralkodó első szárnysegédje, Grünne gróf ellen. Kijelentette, „Bachnak távoznia kell, ... Schwarzenberget ellenőrzés alá kell vonni.” Nagy reményeket helyez Metternichbe és annak feleségébe, Zichy grófnőbe. Nézetei szerint nem lehet szó részleges eredményekről, „vas következetességgel” csügg a régi magyar intézmények és a magyar szeparatizmus kultuszán (1851. augusztus 17–23.).

A jelentések minden esetben jelzik, ha – s legtöbbször ez volt a helyzet – hadbíróági eljárás indult az elkövetők ellen. A kiszabott büntetésekről azonban csak egyes ügyeknél értesülhetünk. 1851 decemberében – bizonyára a hadbíróóságok túlterheltsége miatt – kiterjesztették a rendőrség büntetést kiszabó jogkörét. Eszerint forradalmi dalok elénekléséért vagy eljátszásáért, politikailag veszélyes kijelentésekért, más népfajok és felekezetbeliekkel szembeni ellenséges kitételekért, címerek rongálásáért, hirdetmények leszakításáért, forradalmi képek vagy jelképek rejtegetéséért, 50 forint értékig terjedő Kossuth-bankók rejtegetéséért, katonai vagy rendőri személyek megsértéséért a rendőrség saját hatáskörében szabhatott ki büntetést, de csakis elzárással büntethetett, maximum tizennégy napra, s legfeljebb kétszeri kenyéren-vízen történő böjtrel.⁵⁰ A sajtóban közzétett hadbíróági közleményekből azonban jól nyomon követhetjük a büntetéseket. Egy 1853 januárjában közzétett haditörvényszéki közlemény szerint például fegyver és fegyveralkatrészek és töltnyelvek engedély nélküli birtoklásáért három főt négyhavi fogságra, „másodfokú felségsértésért izgató beszédekkel súlyosbítva” egy főt hathónapi, vasban töltendő fogságra, „forradalomra emlékeztető képek, nyomtatványok és egyenruha birtoklása miatt” többeket tizennégy napi, vasban töltendő fogságra, a csendőrség és más biztossági hatóságok elleni szembeszegülés miatt férfiakat 40 bot-, nőket pedig 40 vesszőütésre ítélték.⁵¹ Úgy tűnik, a hatóságok különösen nagy szigorral büntették a forradalmi szellemű megemlékezések résztvevőit és szervezőit. A minisztertanács egyik ülésén például Krauss igazságügyi miniszter beszámolt Angyal Antal volt gyógyszeráros kegyelmi kérvényéről, aki otthonában feldíszított egy Kossuth mellszobrot, s azt barátainak mutogatta. Ezért 8 évi börtönre ítélték, azután büntetését megfelezték, eddig két évet töltött le, s javasolja, hogy engedjék el neki a hátralevő kettőt. Lieszkovsky ügyvéd pedig Egerben – terjeszti Krauss társai elé ugyanazon év júniusában – 1851. március 15-én rendezett egy pincében nagy ünnepséget, melyen tósztok és Kossuthra kiáltott éljenek hangzottak el, a jelenlevő cigányzenészeknek Kossuth-, Perczel-indulót s hasonló más zeneműveket kellett játszaniuk. Ezért őt 3 évnyi könnyű vasra ítélték, de az ünnepségen részt nem vevő pincetulajdonos is kétéves elzárásra ítéltetett. Krauss javaslata szerint megfelezték büntetésüket.⁵² Ugyanakkor a rejtegetés – kivéve a fegyverrejtegetés eseteit – jóval kedvezőbb elbírálás alá esett. Protmann például 1852. június 28-i rendeletében leszögezi, hogy ezekért 1–14 napos elzárás jár, de ha bebizonyosodik, hogy „nem gonosz szándék rejtőzött” amögött, elegendő a tárgyak pusztá elkobzása is.⁵³

Ha áttekintjük a jelentésekben szereplő elkövetők foglalkozásának listáját, igen sokszínű kép tárul elénk, mely a háztulajdonostól kezdve, a bortermelőn, a vendéglőtulajdonoson, a kézművesmesterek és legények legkülönbözőbb változatain keresztül a gyári munkásig, napszámosig terjed. A jelentések elsősorban a városi társadalom különféle csoportjaiban megtalálható magatartásformákról szólnak, falusi hírekkel csak elvétve találkozhatunk közöttük. A városi társadalmon belül azonban lényegében minden réteg képviselteti magát, bár különböző súllyal, a legtöbbet a kézműveslegények hallatnak magukról, ők alkotják a nyíltabb demonstrációs formák bázisát. Mestereik inkább

a „rejtegetés” kategóriájában járnak elől. Elvértve fordul elő kereskedő a lefülelték között, azok is leginkább szakmájukhoz kötődő „bűnökért”, sőt a kereskedőket több vonatkozásban is (például az „önkéntes” államkölcsonöknél) mint a birodalmi kormányzat céljai irányában a többi csoportnál nagyobb fogékonyságot eláruló csoportot említik.

Az e korra vonatkozó visszaemlékezések szinte mindegyike kiemeli a nők szerepét a forradalmi szimbólumok rejtegetésében, az ereklyeként őrzött szövegek titokbani másolásában és terjesztésében, a gyász vagy a nemzeti szimbólumok színeit az öltözetben megjelenítő tiltakozásban. Ezt a képet ezek a jelentések is megerősítik, minden „bűnkategóriában”, beleértve a fegyverrejtegetés vagy a felségsértés nyílt eseteit is talá-lunk nőket a perbe fogottak között. A nők intenzív társadalmi-politikai aktivitása nemcsak a magyar társadalmat jellemezte. A százok viszonyait vázoló jelentés 1851 októberében szintén arról panaszkodik, hogy „az asszonyok is a kormányzásba ütik orrukat, s ezzel befolyásuk egy további ellenséges elemet képez.”⁵⁴ Persze ennek a megnövekedett aktivitásnak nemcsak a kormányzat körében akadtak ellenzői, Pauler Tivadar feljegyezte például, hogy „Virozil [Antal, szintén egyetemi tanár] ma azt állítja, hogy a politizáló asszonyokat mind nyilvánosan meg kellett volna virgázni...”⁵⁵ A csendőrségi szabályzat is vétségnek minősítette a nők felvételét egy politikai egyesületbe, illetve akár csak hallgatóként való jelenlétüket az egyesület ülésén.⁵⁶

Felekezeti vagy nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó adatokat a jelentések nem tartalmaznak, az izraelita vallású személyt azonban mindig gonddal feljegyzik. Az önkényuralom polgári-katonai kormánya 1849-ben külön hadisarcot vetett ki a zsidó egyházközösségekre, mintegy megtorolandó azoknak a forradalmi magyar kormányt lelkesen támogató korábbi magatartását. 1853-ban sor került számos – köztük a zsidóság tulajdonszerzését korlátozó – korábbi rendelkezés visszaállítására. Ugyanakkor tudjuk, hogy a magyar közvélemény egy része a zsidóságot az önkényuralmi kormánnyal való együttműködéssel vádolta.⁵⁷ A szóban forgó jelentések tartalmazznak mindkét vélekedést alátámasztó híreket. Egyrészt kiemelik, hogy például Kassán 1851-ben az uralkodó születésnapján rendezett ünnepségeken csak kevesen vettek részt közülük (1851. augusztus 17–23.), vagy hogy Pozsonyban egy izraelitát „meg nem engedett kalapviseletért” letartóztattak (1852. április 18–24.), ugyanakkor Pest-Budáról jelentették, hogy az államkölcsonök tekintetében lelkesen buzgólkodnak (1851. szeptember 7–13.). A későbbi kölcsönjegyzéseknél is jelezték a zsidó polgárok készségességét. 1854-ben Protmann jelentette, hogy a pesti zsidó hitközség 600 ezer forintot jegyez, s hogy a nagykereskedők viszont arról határoztak, hogy közülük senki sem jegyez ezer forintnál kevesebbet.⁵⁸ Jelentéseink szerint Heiligen Verein der Israeliten névvel hazafias, kormánypárti összejöveteleket szervező egyesület is alakult (1852. február 22–28.). A zsidókkal szemben ellenséges közhangulatnak persze nem volt mindig szüksége konkrét politikai indítékokra. Kassán például feljegyzik 1852 tavaszán, hogy a magyarországi hivatalnokok nemzeti jellegű uniformisát elrendelő intézkedés hírére a közvéleményben mindenféle találgatások keltek szárnyra, melyek szerint május 1-jétől eltörlik majd a bélyegadót, a fogyasztási adót, sőt a bankjegyeket is forgalmon kívül helyezik. Amikor azután nem jelent meg a várt, ezt elrendelő pátens, azonnal suttogni kezdtek, hogy mindezt „a zsidók találták ki, hogy a bankjegyeket magukhoz gyűjtsék” (1852. április 25.–május 1.).

A legérdekesebb talán mégis a hivatalnoki kar szereplése a tudósítások vádlottjai között, hiszen hajlamosak vagyunk az önkényuralmi kormányzat tisztviselői karát a közigazgatás legalsóbb szintjeitől kezdve felfelé haladva végig engedelmes, a kormányzati célokat lelkes meggyőződéssel vagy – jobbik esetben – beletörődő rezignációval követő, akarat nélküli eszköznek tekinteni. A jelentésekből azonban úgy tűnik, hogy a

városi magisztrátusok tagjainak magatartásáról távolról sem alkothatunk ilyen leegyszerűsítő képet. Nemcsak a rosszul fizetett kishivatalnokok elégedetlenségéről olvashatunk (1852. május 9–15.) vagy egy-egy hivatalnok kihágásáról, mint például Nagyváradon történt 1851 novemberében, amikor a kisjenői járási bíróság egyik fogalmazója, Bogyó Pál ellen indult eljárás, mivel az uralkodó személyét illető „undorító gúnyverset” találtak nála (1851. november 9–15.), vagy amikor Kolozsvárott az uralkodó szidalmazása címén fogták perbe Bányay városi hivatalnokot. Ugyancsak Nagyváradon immáron két megyei tisztviselőt bocsátottak el – amint azt már a korábbiakban említettük – a kalapjukra tűzött kokárdát utánzó virágcsokor viselete miatt (1851. július 13–19.), s újra megemlíthetjük itt a klikk szervezéssel vádolt Alméri pesti magisztrátus-tag nevét is (1852. január 18–24.). Két esetben a jelentések nem egyes személyeket, de a városi testület egészét vagy annak egy csoportját vádolják a kormány politikájával ellentétes célok követésével. Nagyváradon ugyanis az új utca- és térnevek meghatározásánál azt az utcát, ahol „az elítélt Jakob” háza állt, tudatosan Jakob utcának, s az Aradon kivégzett Nagysándor József tábornok szülőházának utcáját pedig Sándor utcának nevezték el, ami ellen a helyi rendőri szerveknek kellett fellépniük (1851. november 9–15.). A budai magisztrátus ellen – ahogy erről már szintén szót ejtettünk a korábbiakban – pedig az a vád merül fel, hogy a „magyarizmus” hullámában mártózza ők is szervezkednek a német nyelv használati körének szűkítése érdekében (1852. január 25–31.). Ezek a hírek némileg átszínezhetik a kormányzat és helyi végrehajtó szerveinek viszonyáról eddig kialakított igen egyszerűnek tűnő képünket.

A jelentések azonban nem csak egyének tetteit örökítik meg, hanem bizonyos kérdésekben képet adnak a közvéleményt foglalkoztató konfliktusokról is, így például az 1848–1849-ben oly éles nemzetiségi konfliktusok utócsatározásairól. A frissen megalakult Schwarzenberg-kormány, majd a trónra lépő Ferenc József is 1848–1849 telén nyilvánosan hitet tett a birodalmat alkotó népek, nemzetek egyenjogúságának elve mellett, ami bekerült az 1849. márciusi oktrojált alkotmányba is, s az önkényuralmi időszak kezdetén a birodalmi kormányzat politikai propagandájában központi szerepet játszott. A birodalmi centralizáció intézményrendszerének kiépülésével párhuzamosan nyilvánvalóvá vált azonban, hogy a nemzeti mozgalmak követelése nem hozhatók összhangba a centralizált abszolutista rendszerrel, s bár a jelszavak még tovább éltek egy ideig, a kormányzat célja egyre inkább e nemzeti mozgalmak háttérbe szorítása, mintsem a velük való együttműködés lett. E jelentések is jól tükrözik a kormányzat dilemmáit, preferenciáit.

A népek közötti megbékélés szükségességének gondolata több hír kapcsán is megfogalmazódik. Danielik János – már az előbbieken említett – perbefogásának egyik fő indoka is az volt, hogy a német nyelvű egyházi beszéd elleni agitációval Danielik „felkelti a nemzetiségek közötti gyűlölködést és nyelvharcot” (1851. augusztus 3–9.), Saguna, erdélyi görögkeleti püspöknek a brassói új román gimnázium alapkövetéti ünnepségen elhangzott „hazafias tószóját” viszont nagy meglepetéssel említi a jelentésíró, mivel a püspök „a különböző nemzetiségek és felekezetek testvéri együttélésén keresztül megvalósítható közös jó előmozdítása” mellett tett hitet (1851. október 5–11.). Ugyanakkor az is világos, hogy ennek a kibékülésnek a feltételeit a kormányzat kívánja diktálni. Az állampolgár anyanyelvhasználati jogát a hivatalokkal való érintkezésében és az alapfokú oktatásban védelmükbe veszik a kormányzati szervek a jelentések tanúsága szerint. Igen megrovóan említik például 1851 nyarán, hogy a Gömör megyei törvényszék határozatban kimondta, hogy csak magyar nyelven készített beadványt fogadnak el (1851. július 27.–augusztus 2.). S hogy nem pusztán a magyar nyelv használati köre szűkítésének igényéről van szó, mutatják a horvátországi báni tanács által irányított Fiuméből érkező hírek.

Fiumében a horvát és az olasz nemzeti mozgalom törekvései feszültek egymásnak. A jelentések részletesen beszámolnak ezekről a csatározásokról, melyek során a birodalmi kormányzat a korábbi szövetséges horvát nemzeti mozgalom expanzív energiáit igyekezett tompítani, s velük szemben a nemzeti egyenjogúság jelszava alatt – de persze sokkal inkább praktikus politikai megfontolásból – az olasz lakosság érdekeit támogatni. A birodalmi kormány és a horvát nemzeti mozgalom céljait érvényesíteni igyekvő báni tanács közötti konfliktus gyökerei jóval előbbre nyúlnak vissza, hiszen már 1849 elejétől kezdve nyomon követhetők ennek jelei, a Horvátországtól távol lévő Jellacic közvetítési kísérletei ellenére is. E folyamat tetőpontját jelentette a báni tanács 1849. augusztus 4-én hozott határozata, mely megtagadta az olasz alkotmány kihirdetését Horvátországban arra hivatkozva, hogy azt csak az újra összehívandó szabor teheti meg. Ezután megkezdődött – Jellacic kelleetlen asszisztálásával – a renitens báni tanácsi vezetők eltávolítása, a kormány autoritásának helyreállítása, a szabadszájú horvát nemzeti sajtó betiltása, a horvát nemzeti mozgalom korlátozásának időszaka. Nem véletlen, hogy 1851 őszen azt jelentik Zágrábból, hogy az Itáliában adományozott birodalmi kitüntetések keserűséget váltottak ki, mivel miközben a korona ellen felkelt tartományban ily nagyarányú kitüntetések történtek, addig az igazi érdemek még mindeddig elismeretlenül maradtak. S az sem kerülhette el a hatóságok figyelmét, hogy Jellacic nevenapján Zágrábban nagy ünnepséget tartottak, a báni színházi páholyt ez alkalommal díszítő, 1200 forintot meghaladó költséggel készült vörös bársonydrapériával, díszkivilágítással, élénk Zivio kiáltásokkal, ez alkalomra készített ünnepi kantátával (1852. március 14–20.). A fiumei események ennek az ellentétnek egy harci te-répét jelentették csupán.

1851 nyarán a báni tanács köriratot intézett a fiumei egyháziakhoz, mely szerint esetül olasz nyelvű prédikáció helyett csak horvát nyelvűt tarthatnak. Az ennek nyomán felzúduló közvélemény hatására azonban módosításra kényszerültek, megengedve, hogy vásár- és ünnepnap délelőtt (délután azonban nem) tarthassanak olasz nyelven is szentbeszédek (1851. július 13–19.). Szeptember végén viszont már arról suttogtak nagy felháborodással a városban, hogy a horvát hivatali szervek készülnek az induló tanévtől kezdve oktatási nyelvként minden nyilvános oktatási intézményben a horvát nyelv bevezetésére (1851. szeptember 21–27.), s ahogy a jelentésíró is megerősíti, „az ultra szláv párt” folyamatosan agitál a város olasz nemzetiségű lakossága ellen (1851. október 5–11.). A küzdelem a következő év elején lángolt fel újra, amikor ismertté vált az igazságügy-minisztérium rendelete, mely a törvénykezési gyakorlatban a horvát mellett újra bevezette az olasz nyelvet is. A fiumei járási bíróság hivatalban levő tagjai 3:5 szavazat ellenében határozatot hoztak arról, hogy tiltakoznak ez ellen, s kérik, hogy az olasz nyelvet csak Fiume városában s annak közvetlen környékén használják. Ezzel egy időben a fiumei városparancsnokot az egyik horvátországi újság élesen megtámadta, mert az levelezési nyelvül nem a horvátot, hanem a németet vagy az olaszt használta (1852. január 25–31.). Egy másik cikk bírálta a bíróságokon az olasz nyelv használatát, illetve kétségbe vonta a kereskedelmi kamarában történt korábbi választás eredményét, mivel a megválasztott tagok jórészt olasz nemzetiségűek voltak. Az olasz állásponttal leplezetlenül rokonszenvező jelentéstevő beszámol arról is, hogy „a horvát vezetők tapintatlan eljárása” következtében feszültté vált a viszony a nemzetiségek között, olyannyira, hogy a zágrábi nemzeti színház céljaira kezdeményezett gyűjtőakció a fiumei lakosság körében be sem indult (1852. február 15–21.). Hónapokkal később még egyszer felbukkan Fiume a jelentések között, mivel – mint írják – a helybeli pénzügyi hatóságok között elterjedt a hír, hogy az addigi lényegében német belső hivatali nyelv helyett a szerb-horvátot fogják engedélyezni (1852. április 11–17.), ami persze a politikai erőviszonyok ismeretében minden bizonnyal csak politikai vaklármá lehetett.

Természetesen nemcsak a horvát nemzeti mozgalom lendületét találta a kormányzat túlságosan is veszélyesnek saját politikai céljai szempontjából. A közigazgatási területi beosztásnak és a hivatalszervezetnek a nemzetiségi elv érvényesülését kizáró rendezése és egységes centralizált irányítása, a német nyelv belső hivatali nyelvvé tétele az államélet minden ágában, a német „kultúrnyelv” használati köre tágításának már ekkor is érvényesülő igénye a közép- és felsőfokú oktatásban (s a németen kívül csak egy másik „kultúrnyelvet” ismertek el a birodalmon belül, az olaszt) valamennyi nemzeti mozgalommal összeütközésbe hozta a birodalmi kormányzatot. Bírálata érte a jelentésekben is például a vajdasági szerb nemzetiségi mozgalmat az eszéki főgimnázium körüli – már ismertetett – csatározások miatt (1852. március 14–20.).

Erdélyben is tovább izzottak a nemzetiségi szenvedélyek a hamu alatt, kiegészülve a kormány centralista törekvéseivel való szembenállással. 1851 nyarán már részletes jelentés készül az Erdélyt lakó „négy nemzet” soraiban uralkodó közhangulatról. Ebben a magyarok magatartását a „passzív engedelmességgel” jellemzik, bár – teszik hozzá – a fiatal nemesség aktívan arra törekszik, hogy a kormány intézkedéseit lekicsinyellje. A polgárság teljesen a nemesség káros befolyása alatt áll. S különösen a nők mutatják ki szimpátiájukat a forradalom iránt. A székelyek is megadóan engedelmeskednek, bár a magyarokhoz hasonlóan őket is nagyon sújtja a volt honvédek besorozását elrendelő intézkedés, mely – fejt ki a jelentésíró – a kis kompromittáltak sújtja, miközben a nagy bűnösök már esetleg időközben kegyelmet kaptak. Ezért javasolja ezen intézkedés felfüggesztését vagy enyhítését, például a családos apák esetében. Részletesen szólnak a románok között folyó kormányellenes agitációról is. Mint írják, a románokra az elnyomás hosszú évszázadai demoralizáló hatással voltak, ehhez járul a kulturális fejlettség alacsony szintje, melynek következtében erős bennük az „idegen tulajdon iránti vágy”, de az uralkodó iránti mély tisztelet is. Mélyen gyökerező gyűlölet jellemzi a román parasztot a magyar birtokosok irányában, akikre most is mint uralkodója ellenségére és saját elnyomójára tekint. A román értelmiség, a papság és a volt tribunalok ugyanakkor egy dákoróman birodalomról álmodoznak, és szisztematikus propagandát folytatnak a nép körében, melynek célja azok szemében semmisnek nyilvánítani a kormánnyal szembeni kötelességeiket. A klérus elégedetlenségének oka mindenekelőtt – vélik – a nyomorúságos anyagi helyzet, az alacsony műveltség és esetenként a teljes „züllöttség” (1851. július 13–19.). Néhány hónappal később egy másik jelentés megerősíti ezt a helyzetképet, hangsúlyozva, hogy veszély esetén a kormány nem találta a románokban „támpontot”. Egyetlen gyógyírül azonban csak az elégedetlenkedő pópák anyagi helyzetének javítását jelölik meg. Nem alakult harmonikusabban a kormányzat és az erdélyi szászok viszonya sem. Az új és szokatlan adók, a dohánymonopólium bevezetése, az ideiglenes közigazgatási viszonyok a körükben is „kedvezőtlen” hatást fejtettek ki, s nagy elégedetlenséget váltottak ki az is, hogy – Ferenc József 1848. decemberi ígéretével szemben – nem rendelték őket közvetlenül a birodalmi kormányzat alá mintegy önálló koronatarományként (1851. július 13–19.), sőt 1851 végén megszüntették Szászföld területi-közigazgatási autonómiáját, majd 1852 tavaszán a szász comest, Salmen grófot is felmentették hivatalából és Bécsbe rendelték. Ennek nyomán Brassó városából néhány polgár engedélyért folyamodott Karl Schwarzenberg herceghez, Erdély kormányzójához annak érdekében, hogy deputációként megjelenve Bécsben az uralkodó elé terjeszthessék a szászok két kérését, melynek egyike az adózás enyhítését érintette, másika pedig a szász nemzet önállóságának és külön intézményeinek fenntartását, a comes tisztének megőrzését célozta. Schwarzenberg kényes helyzetbe került, hiszen – mint a jelentés megfogalmazza – minden hűséges alattvalónak, különösen pedig egy a trón iránt oly hűséges városból joga van személyesen az uralkodó elé terjeszteni óhajait, ugyanakkor maga a kormányzó is hatá-

rozottan ellenezte a szász különállás fenntartását vagy megerősítését, nem utolsósorban arra hivatkozva, hogy a szászág által igényelt autonóm „nemzeti” terület lakosságának többsége román nemzetiségű. Ennek megfelelően ez alkalommal is kifejtette: az elkülönülés a kétharmadnyi román népességben ellenséges indulatokat keltené, míg „a tartomány népeinek egybeolvadása és a német elem konzervens erőteljes támogatása a kormány részéről csak jót, a német szokások és kultúra általános terjedését hozhatja magával”. Így csak az adókérdést illetően engedélyezte a deputáció Bécsbe utazását, de azt is csak a tagok személyes költségén (1852. február 29.–március 6.).

Érzékelhető a jelentésekből már annak is halvány jele, hogy a birodalmi kormány képében jelentkező közös ellenség elindított egy még igen bizonytalan és tapogatózó folyamatot, amely során az országban élő különböző nemzetiségek között a múltbeli, helyenként megrázóan véres és erőszakkal terhes konfliktusok helyett az egymáshoz való közeledés óhaja került előtérbe a közös „németellenesség” jegyében, ami persze nem került el a kormányzat figyelmét. Természetesen a kibékülésnek ez a formája – mely oly távol esett a kormányzat által kívánatosnak ítélt, saját maga által diktált feltételektől – egyáltalán nem nyerte el tetszését. 1851 júliusában például az ország három különböző pontjából érkeztek erre vonatkozó híradások. A Horvátországhoz csatolt, s döntően horvátok által lakott Muraközből jelentették, hogy a lakosság között elterjedt a hír, hogy a területet visszacsatolják Magyarországhoz. Erre megszaporodtak a hatóságokkal szembeni ellenszegülés esetei. A pozsonyi kerületben ugyanakkor arra figyeltek fel „a figyelmes szemlélő”, hogy „ott, miként az ország túlnyomóan nem magyarok által lakott községeiben is, feltűnő vonzalom mutatkozik a magyar nyelv és öltözet iránt”. A fővárosban pedig a Tabán egyik vendéglőjében ekkor került sor a korábbiakban már említett csetepatéra a hadsereg különböző alakulatainak katonái között a magyar és szerb táncnóták mellett a német dallamokat követelők s azok játszását megakadályozók között (1851. július 13–19.).

A jelentések persze nemcsak a politika körébe tartozó eseményeket örökítették meg, a mindennapok magánéletébe is be-betekintést kínálnak. Összeállítható belőlük a kor bűnözési körképe, a rablás és vetkőztetés igazán az önkényuralmi időszak legelső hónapjaiban virágzó, de még ekkor is gyakran feltűnő esetei, a feleségek vagy gyermekek sérelmére elkövetett családi erőszak különféle formái, vagy egy pesti holdkóros szolgálóleány kuriózumként feljegyzett esti háztetős sétája (1852. május 2–8.). A legintimebb magánélet sem kerülhette el a hatóságok figyelő tekintetét, hiszen a kormányzat a meglazult erkölcsök és a vallásosság helyreállítását nagyon fontos kormányzati feladatnak tekintette. Angeli is megörökítette korábban már említett munkájában, milyen buzgalommal tartóztatták fel és kísérték be az őrszobába az utcai őrszemek Bécsben az utcán magányosan mutatkozó hölgyeket⁵⁹, a jelentések is feljegyzik, hogy a csendőr őrszemek a városi nyilvános házakat is rendszeresen ellenőrizték (1852. május 2–8.), de egyes falusi bírók is igyekeztek az erkölcsrendészet terén elől járni. A kaposvári járásban, Osi községben (?) például a bíró elfogatta Laky Józsefet és özvegy Hollósy Johannát „erkölcstelenség” miatt, majd a rákövetkező napon ostordurrogatás közepette örök kíséretében le s fel járatta őket végig a faluban. Mivel az özvegy szidalmazta a bírót, az hátul összekötötte kezeit, egy fához köttette és több pálcaütést méretett rá (1852. január 18–24.). De a rend őrei néhány esetben – épp a felbolydult közvéleményt lecsillapítandó – közbe is léptek egy-egy helyi rendelkezés ellenében. Kisolasziban például a katolikus pap az egyik hívőt elmulasztott gyónás miatt a pellengrére kötöztette és közszemlére kította. Az oda érkezett csendőr őrszemnek kellett kiszabadítania, mivel az összesereglett lakosság érdekében már épp erőszakhoz készült folyamodni (1852. január 4–10.). A katolikus egyház esetében azonban sokkal inkább az állami hivatalnokok és az egyházi szemmélyek együttműködése volt a jellemző. Nagykanizsán például a helyi rendőrpáncsnokság figyelmeztette a céheket, hogy ka-

tolikus legényeik nem megfelelő mértékben látogatják a vallásoktatást (1852. február 29.–március 6.). A korabeli sajtó nagy publicitást biztosított izraelita személyek megkeresztelkedésének, a jelentések is említésre méltónak ítélték például, hogy 1852 májusában a tabáni plébániatemplomban megkereszteltek három zsidó leányt, akik „korábban notorikusan illetlen életmódot” folytattak (1852. május 16–22.). Vissza-visszatérő téma a jelentésekben a szekták terjedése Magyarországon és Bécsben, mindenekelőtt a „Krisztus követői” (Nachfolger Christi) néven ismert nazarénus szektáé. 1852 januárjában például a helytartóság elrendelte Adolf Blayer asztalosmester elmúlt év tavaszán született gyermekének és még egy néhány hónapos gyermeknek a katolikus rítus szerinti megkereszteltetését, mivel a szülők e szektához tartozván, elmulasztották azt (1852. január 25–31.). Áprilisban pedig egy 76 éves kereskedőözvegy lakásán tartóztattak le 5 kőműveslegényt és egy asztalos feleségét, akik mindannyian a szekta követői közé tartoztak (1852. április 11–17.). Mindazonáltal a hatósági erőszak nem bizonyult hatásosnak, Magyarországon főként a Dunántúlon és Pesten tovább terjedt a szekta működése, egy 1856-os összefoglaló jelentés a soproni kerületben 47 fő nazarénust jelez meg, főképpen Zala megyéből, elsősorban kézműves mestert és legényt, de igen magas köztük (27 fő) a nők aránya is.⁶⁰

Függelék

A korabeli házkutatások alkalmával nagyon sok tiltott iromány került elő. E függelékben két dokumentumot teszünk közzé. Ezek egyike egy házkutatás alkalmával készült „talált iratok” német nyelvű jegyzékének fordítása. 1852. szeptember 28-án tartottak házkutatást Josef Fiedler és Franz Wawrosch pesti rövidárú kereskedőknél, ezt követően otthonukat is átvizsgálva. Fiedlernél, akinek testvére – amint az az iratokból kiderül – forradalmi tevékenység miatt Olmützben várfogságát töltötte, találták a következő „veszélyes” tárgyakat:⁶¹

„A Josef Fiedlernél talált politikailag veszélyes iratok, képek és személyes holmik jegyzéke

Íróasztalának két titkos fiókjában:

1. egy német nyelven írt cikk két példányban 1849. október 24-i keltezéssel a következő felirattal: „A szabad állampolgár”. Az irat a leggyalázatosabban szidalmazza Őfelségét és az osztrák kormányt.

2. egy kézzel írt német nyelvű cikk Londonból 1849. [!] november 8-i dátummal Kossuth angliai fogadtatásáról

3. egy német nyelvű cikk Kossuth sumlai fogadtatásáról

4. egy forradalmi tartalmú költemény, Hamburg, 1849. október 23-i dátummal: „Klapka Györgynek és fegyvertársainak”

5. egy kézzel másolt újságcikk 1850. január 13-i keltezéssel az angol kormány Kossuth érdekében tett közbenjárásáról

6. egy német nyelvű, politikai tartalmú kéziratossal írt cikk 1849. december 2-i keltezéssel

7. egy ceruzával írt üzenet, amelyet tartalma alapján egy bebörtönzött politikai fogoly írt

8. egy pamflet a schwarzgelb színekről

9. egy magyar nyelvű, forradalmi tartalmú költemény: „Farsangi dal”

10. egy Oxford, 1850. február 6-i keltezésű cikk másolata: Klapka György tábornok Haynau báróhoz

11. egy költemény, mely tartalma alapján Őfelsége Pestre érkezésének alkalmából íródott

12. egy kormányellenes tartalmú vers, ami kétféleképpen olvasva más-más értelmet ad⁶²

13. kézzel írt cikk: „A kamarilla gyászejentése”

14. egy levél a következő címmel: Madame la Comtesse de Guyon née Baronesse de Splényi

15. két Fiedler címére érkezett levélboríték, amelyben a mellékelt sorok szerint más személyekhez szóló levelek voltak találhatóak

16. Fiedler nevére szóló útlevelel a forradalmi időkben Hajnik [Pál] aláírásával

17. 26 db részben a forradalmi időkben, részben az után keletkezett politikai tartalmú cikk, költemény és proklamáció

18. egy Robert Blum⁶³ emlékérem egy Fiedler által írt nyilatkozattal együtt

19. egy Kossuth- és Bem-emlékérem egy nyomtatott nyilatkozattal együtt

20. egy Kossuth-emlékérem

21. egy 9 darab magyar ezüst hatosból és egy magyar dukátból készített óralánc

22. egy spirál alakra formált magyar garas egy ezüst húszassal, melyben 1 magyar dukát található, két rézkrajcár szintén spirál formára alakítva és egy karkötő kapcsává átalakított magyar hatos

23. egy női portré, amely mögött Batthyány portréja tűnik elő

24. 1 db 10 forintos Kossuth-bankó

2 db 5 forintos Kossuth-bankó

2 db 2 forintos Kossuth-bankó

31 db 1 forintos Kossuth-bankó

100 db 30 krajcáros Kossuth-bankó

100 db 15 krajcáros Kossuth-bankó

összesen 130 forint értékben

25. 7 db a forradalmi időkben vett jeleneteket ábrázoló kép, melyek Fiedler lakásának falán fügtek

26. a forradalmi idők lapjainak „Die Opposition”, „Der Ungar”, „Der Patriot” gyűjteménye

27. egy forradalmi tartalmú könyv: „Ueber den öffentlichen Geist in Ungarn” Leipzig, 1848.

28. a Függetlenségi Nyilatkozat szövege

29. Perczel portréja két példányban

30. egy felettebb obszcén kép Zsófia főhercegnőről és Jellacic tábornokról

31. 15 füzet a következő betiltott munkából: „Geschichte des revolüt. Zeitalters” von Held

32. két nemzetőr csákó, egy sapka, egy patrontáska s egy bajonethüvely

33. kilencvenhat⁹⁶ db kép Buda ostromáról.”

A másik itt szintén magyar fordításban közlésre kerülő dokumentum egy 1855. augusztus 23-án Temesvárott a leánynevelő Halász Péternél tartott házkutatáson előkerült forradalmi tartalmú imádságátiratok szövege.⁶⁴

„Hazánk, Kossuth és Bem nevében. Ámen!”

„Miatyánk, ki vagy Törökországban; szenteltessék meg a te neved, jöjjön el a te országod; legyen meg a te akaratom, miképpen Pesten azonképpen Bécsben is! Hazánk szabadságát add meg nekünk ma; és bosszuld meg elárultatásunk, miképpen mi is bosszút esküszünk kínzóink ellen; és ne vígy minket a kísértésbe, de szabadíts meg a

bécsi gonosztól. Mert tiéd a birodalom, a korona és a dicsőség most és mindörökké. Ámen.

Üdvözlégy Bem hadvezér! Harcosaid serege van teveled, áldott vagy te a magyarok között, és áldott a te bátorságod gyümölcse, a szabadság. Bem, drága hadvezérünk, országunk reménysége, üzd el ellenségünk, harcolj érettünk, magyarokért, most vagy mihamarább. Ámen.

Hiszek egy Istenben, a magyarok Atyjában, mennynek és földnek Teremtőjében. És Kossuth Lajosban, a mi megváltónkban; aki fogantaték a korszellemtől, születék egy zempléni szűztől; szenvedék Metternich és Apponyi alatt, bebörtönzeték, éheztek; szálla alá a budai poklokra, négy évnek utána a pokolból fölemelkedék, fölméne Pozsonyba, ült az országgyűlés jobbján; onnét jött el ítélni a schwarzelbeket. Hiszek a korszellemben; hiszek a népek közös szabadságában és egységében, az ausztriai dinasztia bukásában, Magyarország föltámadásában és az örök életben. Ámen.

Tízparancsolat

1. Ő legyen népünk és hazánk kormányzója.
Idegen kormányzót ne ismerj el a haza királyának, még kevésbé tiszteld őt.
2. Szenteltessék meg az ő neve.
3. Ne feledd, ő visszajön.
4. Tiszteld őt és vele együtt Bemet, hogy az áhított célt elérd.
5. Nagy az ő értelme (?)
6. Népének szellemében (?)
7. Bízzál, ő hittel telin hagyta el hazádat.
8. Ne engedd át magad hamis gondolatoknak.
9. Ne engedd, hogy a kamarilla bujtotgatása és a hazánkkal szemben ellenséges kényurak félrevezessenek.
10. Az ördög tetteit és Ferenc utódainak minden rendelkezését, mint annak következményét, a gonosz kamarillát és a Habsburg-házat átkozd el örökre.
Ámen.

Jegyzetek

Ezúton köszönöm a Central European University-nek, hogy egyéni kutatási támogatási programja keretében lehetővé tette számomra több hónapos bécsi tanulmányutam megszervezését.

1. Ferenczi Zoltán: Deák élete. 2. kötet. Bp., 1904. 233.
2. Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv (a továbbiakban: AVA), Bécs, Oberste Polizeibehörde, Präs. I. 1853: H 17.
3. Berzeviczy Albert: Az absolutismus kora Magyarországon. 1–2. kötet. Bp., 1922., 1925. (a továbbiakban: Berzeviczy); Beksics Gusztáv: I. Ferenc József és kora. In: A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi Sándor. 10. kötet. Bp., 1898. 397–555.; egyes esetekről beszámol: Lukács Lajos: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1848–1867. Bp., 1955. 35–36.; Munkások és parasztek mozgalmi Magyarországon, 1849–1867. Iratok. Összegyűjtötte és szerkesztette Sashegyi Oszkár. Bp., 1959. (a továbbiakban: Munkások és parasztek mozgalmi); Ürmösy Lajos: Tizenhét év Erdély történetéből. 1849. július 19.–1865. április 17. 1. kötet. Temesvár, 1894. (a továbbiakban: Ürmösy); Kóvári László: A forradalom utáni napok Erdély-

- ben. Korrajz. In: Részvét-Album a kolozsvár és marosvásárhelyi árvaházak javára. Szerk. Hory Béla–Moldován Gergely. Kolozsvár, 1872. 119.; A föld megőszült. Szerk. Tóth Gyula. 1–2. kötet. Bp., 1985. (a továbbiakban: A föld megőszült).
4. AVA, Nachlass Bach. Karton 26–27. A jelentések megtalálhatók még: Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban: HHStA) Informationsbüro anyagában is. Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus története Magyarországon című munkájában használta már e jelentések anyagát. A jelentésekben nem közlik az azokban szereplő egyének nemzetiségi hovatartozását, ezért minden esetben, amikor a vezetéknev nem nyilvánvalóan magyar, a névnek a jelentésben előforduló eredeti, németes alakját közlöm.
 5. Dienst-Instruktion für die Landes-Gensd'armerie. Kaiserlich-Königlichen Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1850. 8–19. (a továbbiakban: Dienst-Instruktion)
 6. Pauler Tivadar: Napi jegyzetek, 1845–1886. Országos Széchényi Könyvtár, Kéziratár, (a továbbiakban: OSZK Kt) Quart. Hung. 2611. 1851. szeptember 6-i bejegyzés (a továbbiakban: Pauler Tivadar naplója).
 7. Csengery Antal hátrahagyott iratai és feljegyzései. Bev. Br. Wlassics Gyula, közzétette Dr. Csengery Lóránt. Bp., 1928. 420.
 8. Gyulafehérvári napló. Magyar Országos Levéltár (MOL) K. Papp Miklós gyűjtemény, R 147 (a továbbiakban: Gyulafehérvári napló).
 9. Mátray Gábor: Töredék jegyzemények Magyarország történetéből 1848/49-ben. Szerk. Fülep Katalin. Bp., 1989. 243. (a továbbiakban: Mátray Gábor naplója).
 10. Petheő János, Fejér megye főnökének jelentése Koller Ferenc miniszteri biztoshoz, Székesfehérvár, 1850. november 18. In: Munkások és parasztok mozgalmái. 29.
 11. Hangulatjelentés Pestről, 1858. január 8-i keltezéssel, HHStA, Informationsbüro, Karton 108. 1858: BM 4.
 12. Pauler Tivadar naplója 1850. november 30.
 13. Berzeviczy 2. kötet 415.
 14. Szeged városi tanács jegyzőkönyve, 1849. november 5. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged városi tanács jegyzőkönyve, 1849–1519.
 15. Pesti Frigyes: Naplóm, 1843–1849. OSZK Kt, Quart. Hung. 2580. Temesvár, 1849. tavaszelő hó 13-án.
 16. Urbán fellépéséről lásd: Márki Sándor: Egy év október 6-dika után. Alföld 1884. 153. szám, Mayerhoferről: Friedjung, Heinrich: Österreich von 1848 bis 1860. 4. kiadás. Stuttgart-Berlin, 1918. 1. kötet 425.
 17. Heyntzel utasítása, Pest, 1852. március 13. MOL (filmtár) K.k. Landesverwaltung der Serbischen Woiwodschaft und des Temescher Banats. Presidialakten. 1852: 831 (a továbbiakban: MOL, Vajdasági Levéltár); Pauler Tivadar naplója 1852. március 22., 1853. április 20–21.
 18. Rendőrségi jelentés, Bécs, 1855. január 19. AVA, Oberste Polizeibehörde, Präs. I. 1855: 269.
 19. Feljegyzés, Bécs, 1851. július 27. HHStA, Informationsbüro, Karton 18. 1851: A 7323.
 20. Aus dem Nachlasse von Moriz Edlen von Angeli k.u.k. Oberst. Mit einer Einleitung von Dr. Heinrich Friedjung. Wien-Leipzig, 1905. 32–35. (a továbbiakban: Angeli)
 21. Pauler Tivadar naplója 1849. november 6.; Kóváry László: A száz évet élt Dr. Brassai Sámuel pályafutása és munkái. Kolozsvár, 1897.; Gyulafehérvári napló 1850. március
 22. Bach levele Coroninihez, Bécs, 1852. szeptember 13. MOL, Vajdasági Levéltár 1852:1223.

23. Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. III. Abteilung. Das Ministerium Buol-Schauenstein. Band 1. Hrsg. Waltraud Heindl. Wien, 1975. 238. (a továbbiakban: Protokolle).
24. Rendőrségi jelentés, Bécs, 1853. május 17. AVA, Oberste Polizeibehörde, Präs. II. 1853: 2232.
25. Pauler Tivadar naplója 1853. február 22., 1853. augusztus 17.
26. Angeli 36.
27. Fanghné Gyujtó Izabella: Emlékeim a szabadságharcz idejéből, 1847–1850. Vasárnapi Ujság 1905. 411.
28. Gosztonyi Regimentskommandant jelentése Kempen rendőrminiszterhez, Pozsony, 1855. június 10. AVA, Oberste Polizeibehörde, Präs. I. 1855:2189.; Politikai hetijelentés, 1851. június 28. AVA, Nachlass Bach, Karton 23.; Protmann jelentése, Pest, 1854. március 9. HHStA, Informationsbüro, Karton 65. 1854: BM 1541.
29. Mátray Gábor naplója 253.
30. Angeli 28–29., 41–48.
31. Religio 1851. június 21. III. évf. 71. sz. Leírja, hogy magyar egyházi dalokat énekelve vonult a tömeg. „Annál meglepőbb vala tehát, midőn a' menet' visszatértek a' még főlig hangzó magyar énekekre nt. Sujánszky Antal mint kirendelt szónok, nem tudni, kinek meghagyásából, német ajku egyházi beszéddel vágott közbe. Mi azt hiszszük, hogy e' főünnepen, melyben a' helybeli minden hatóságok részt vesznek, ha csak egy beszédet akartak mondani, annak magyarnak kellett volna lennie. Nem mondhatni, milly kellemetlen hatást gyakorolt a' közönségre, midőn az stb. féle hang üt meg füleit; a' templomban zugás volt észrevehető. Pedig nyelv miatt óvakodni kell, a' vallás tényeket népszerűtlenné tenni. Hogy milly népszerű pedig a' német nyelv jelenleg Pesten, mutatja a' német színház, hová, mint mondják, a' legelőkelőbb énekesek- és énekesnők sem képesek a publikumot csak középszerűn alóli számmal is gyűjteni.” Lásd. Csorba László: Nemzetélet és hitélet közös válasútján. In: Forradalom után – kiegészés előtt. Szerk. Németh G. Béla. Bp., 1988. 366–390. Az esetet említi Kempen rendőrminiszter naplója is, ezt a részletet közli: A föld megőszült, I. kötet 402.
32. Bach rendelete Geringerhez, Bécs, 1850. november 27. In: Munkások és parasztok mozgalmai 48.
33. Halász Imre: Az önkényuralmi közigazgatás kiépülése Zala megyében 1849–1854. Levéltári Közlemények 1986. 114–115.
34. A szakrális szövegek politikai tartalmú átirata persze mindenféle formában terjedt a megelőző években is. Gustav Kühne például naplójában egy erdélyi szász Miatyánk szövegmagyarázatot közöl élesen magyar ellenes és az összbirodalmat, a német összetartozástudatot propagáló tartalommal. Kühne, Gustav: Mein Tagebuch in bewegter Zeit. Leipzig, 1863. 412–414. Lában Antal pedig egy magyar hazafias Hiszkegyet tett közzé 1824-ből. Történeti Szemle 1918. 254–266.
35. Récsi Emil Csengery Antalhoz 1851. szeptember 9-én intézett levelének hátoldalán Csengery feljegyzése. Csengery Antal iratai. OSZK Kt, Quart. Hung. 2420.
36. Szenci Fördös Lajos – Szívós Mihál: Elmékedések és imák művelt protestáns hölgyek használatára. 4. kiadás 1897. 47. Az év első reggelén.
37. Az óorsovai kerületi biztos jelentése, Óorsova, 1852. május 15. MOL, Vajdaság Levéltár, 1852:536.
38. Vegyes hírek. Pesti Napló 1851. április 5.
39. Bach levele Mayerhofer vajdasági katonai és polgári kormányzóhoz, Bécs, 1850. szeptember 1. MOL, Vajdasági Levéltár, 1850:646.

40. Egy Perczel Miklóshoz írott, Baja, 1851. március 22-i keltezésű levél és Astry, zimonyi biztos jelentése, Zimony, 1851. október 18. MOL, Vajdasági Levéltár, 1851:528., 848.
41. Pauler Tivadar naplója 1852. április 1.
42. Ujdonságok. Pesti Napló 1853. február 23.
43. Ugyanezzel a címmel a Hölgyfutár 1851. május 19-i számában is megjelent egy versesike „Boross Csupor” aláírással, de az inkább finom iróniával, a szerelmes vers műfaji sablonjait is parodizálva gúnyolódott a dohánymonopólium rendelkezéseire: „Isten veled, kedves egyetlenem, / Utolsó csókom tán ez ajkidon!... / Ifju valál még, s ah! meghalsz nekem, / kihült szerelmed föl nem gyujthatom.” stb. Hölgyfutár 1851. május 19.
44. Az esetet említi a város és a részletek megnevezése nélkül: Berzeviczy 1. kötet 200.
45. Szilágyi Sándor: Rajzok a forradalom utáni időkből. Bp., 1876. 71–72.
46. Ürmössy 1. kötet 58.
47. Gyulafehérvári napló.
48. Mayerhofer utasítása Nikolits kerületi biztoshoz, Temesvár, 1851. május 8. MOL, Vajdasági Levéltár 1851: 278.
49. Johann Dubravay Torontál megyei biztos jelentése, Nagybecskerek, 1851. augusztus 30. MOL, Vajdasági Levéltár 1851: 554.
50. Heyntzel pest-budai kerületi hadparancsnok rendelete, Pest, 1851. december 21. MOL, Vajdasági Levéltár, 1852: 831.
51. Haditörvényszéki ítéletek. Pesti Napló 1853. január 6.
52. Protokolle 31., 107.
53. Protmann rendelete, Pest, 1852. június 28. MOL, Vajdasági Levéltár, 1852: 831.
54. Karl Schwarzenberg herceg, Erdély katonai és polgári kormányzójának levele Bachhoz, Nagyszeben, 1851. október 12. AVA, Nachlass Bach. Karton 10.
55. Pauler Tivadar naplója 1851. január 29.
56. Dienst-Instruktion 11.
57. Lásd például: Varga János: Határozatiak és feliratiak 1861-ben (Gróf Károlyi Sándor levelei Báró Jósika Miklóshoz). Levéltári Közlemények 1983. 199–200.
58. Protmann jelentése, Pest, 1854. július 14. AVA, Oberste Polizeibehörde Präs. II. 1854: 4546.
59. Angeli 41., 48.
60. Munkások és parasztok mozgalmi 176.; HHStA, Informationsbüro, Karton 93. 1856: BM 102., Karton 127. 1859: BM 357., Karton 130. 1859: BM 1003.
61. Az ügy iratait a jegyzékkel együtt lásd: HHStA, Informationsbüro, Karton 38. 1852: BM 643.
62. Hasonló, kettős értelmezést hordozó verset közöl Mátray Gábor naplójában, 179., 297.
63. Robert Blum a frankfurti német birodalmi gyűlés demokrata elveket valló képviselője volt, aki Julius Fröbellel együtt részt vett az 1848. októberi bécsi forradalomban. Annak leverése után hadbíróság elé állították és kivégezték.
64. A dokumentumok német nyelvű változatai megtalálhatók: HHStA, Informationsbüro, Karton 90. 1855: BM 3677.

ÁGNES DEÁK

Gesellschaftliche Widerstandstrategien in Ungarn gegen die absolutistische Regierung in den Jahren 1851–52

Die ungarische Gesellschaft mußte nach 1849 in einem Belagerungszustand, unter den Umständen der politischen Unterdrückung ihre neuen politischen Verhaltensformen ausarbeiten. Im Dilemma zwischen der Kollaboration mit der absolutistischen Regierung und dem Widerstand wählte die überwiegende Mehrheit der öffentlichen Meinung den Widerstand. Die polizeilichen Wochenberichte aus dem Nachlaß des Innenministers Alexander Bach (Juni 1851–Mai 1852) geben einen guten Überblick über das politische Bild im ganzen Reich, so auch über das bunte Widerstandsgefüge in Ungarn, das die ganze Gesellschaft durchwirkte. Zu den Formen des passiven Widerstandes gehörten die Lügenpropaganda, einige Kleidungsstücke, die die Sympathie für die Revolution ausdrückten, Symbole in den Nationalfarben sowie der Vollbart. Auf den Bällen tanzte man leidenschaftlich Tschardasch, in den Theatern ergriff man jede Gelegenheit, Textstellen hervorzuheben, die zu einer zweideutigen Auslegung geeignet waren. Die Bevölkerung versuchte in dem ihr zur Verfügung stehenden engen Spielraum, gegen die Maßnahmen der Behörden, v. a. auf dem Gebiet des Unterrichts, zu protestieren. Eine besondere Form des Widerstandes war, die Reliquien der Revolution, Bücher, Schriften, Spottschriften gegen das Herrscherhaus und die Regierung, Lieder und Waffen verborgen zu halten bzw. diese daheim öffentlich zur Schau zu stellen. Die Buch- und Kunsthändler nutzten die Möglichkeiten ihres Berufs, um ihre politische Neigungen zu demonstrieren und ihren Profit zu erhöhen. Aber auch der offene Widerstand gegen die Behörden, das Feiern der Revolutionsjubiläen, das Stören der von der Regierung veranstalteten Feierlichkeiten gehörten nicht zu den Seltenheiten. Der Aufmerksamkeit der Behörden konnte nicht einmal das intimste Privatleben entgehen, aus den Berichten können wir uns nicht nur über die Angelegenheiten der großen Politik bzw. über die kleineren politischen Demonstrationen des Alltags, sondern auch über zahlreiche kleine Details des Lebens der Menschen in dieser Zeit, angefangen mit den Sekten bis hin zu den Familienkonflikten, ein Bild machen.

ÁGNES DEÁK

Strategies for Social Resistance against Absolutist Government in Hungary in 1851–1852

In the wake of 1849, Hungarian society was compelled to develop its new forms of political behaviour in extraordinary circumstances, under conditions of extreme political oppression. The majority of the public chose the position of opposition in the dilemma of collaboration with, or opposition to, the absolutistic government. The weekly police reports covering the period between June 1851 and May 1852, which have survived in the estate of Interior Minister Alexander Bach, provide a good survey of the political scene of the whole empire, including the varied texture of the resistance that was present everywhere in Hungarian society. The various forms of passive resistance included spreading rumours, wearing symbols of the national colours, clothes expressive of revolutionary sympathies, or even sporting a full beard. „Csárdás”, the national dance was passionately performed on balls, and in theatres every opportunity was taken to stress textual ambivalences, to make political allusions. The population, using whatever room for legitimate manoeuvres they had, tried to

protest against some measures, especially in the field of education. Keeping and hiding revolutionary souvenirs, weapons, books, documents, as well as pamphlets, songs against the ruling dynasty and the government, and/or displaying all these in homes was a special form of resistance. Booksellers, antiquaries and art dealers, of course, exploited the possibilities in their profession both to demonstrate their political commitment and to make bigger profits. At the same time, open confrontations with the authorities, commemorating the anniversaries of the revolution as well as disturbing the order of official celebrations also occurred quite frequently. Since even the most intimate spheres of people's private lives could not escape the attention of the authorities, these police reports, in addition to reporting on events of national politics and on minor everyday political demonstrations, also contain information on a great number of colourful little details of those days from the functioning of growing sects through family rows.